

**ХҮДӨӨ АЖАЛАЙ
ХАЛУУН
ХАА**

3 Н.

**Пунцэг
БАЛДАНДОРЖИЙН
ХЭЖЭНГЫН
ДАСАНАЙ ТҮҮХЭ**

23 Н.

Эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

Буряад ҮНЭН

1921 оной
декабриин
21-нээ гарана

Бүгэдэ арадай сонин

2014 оной
августын 13
Среда

№ 30 (21980)
(895)

Гарагай 4
www.
burunep.ru

Буряад
Үнэн

ИВАЛГЫН ДАСАНДА БУРХАН БҮТЭЭДЭГ БОЛОО

9 Н.

Ц. САМПИЛОВАГАЙ фото-зурагууд

АВГУСТЫН 17 - РОССИИН АГААРЫЙ ФЛОДОЙ ҮДЭР

ХҮНДЭТЭ НҮХЭД!

РОССИИН агаарай флотто хүдэлдэг мэргэжэлтэн, Та бүгэдые албанайтнай найндэрөөр Буряад Республикын Арадай Хуралай зүгһөө амаршалнаб.

Эртэ урда сагнаа хойшо хүн хадаа шу-буун шэнгээр агаарта дэгдэжэ, газарай татасаһаа сүлөөрэн ниидэдэгһайб гээд хүсэдэг байһан. Авиациин хүгжэһэнэй һайгаар энэ хүсэл бээлээд байна. Мүнөө бидэн урданайхида орходоо, холо

ошохоһоонь зүрхэ алдахаяа болинхойб-ди. Авиаци хадаа дэлхэйн нэгэ үнсэгһөө нүгөөдэ руунь түргэн ябахата туһална. Дэлхэйн элдэб түбиин хүнүүд хоорондоо харилсаа тогтоожо, дэлхэймнай соморхон болоһон шэнгээр үзэгдэнэ.

Лётчигой мэргэжэл шэлэһэн хүнүүдые арад зон эгээн эхинһээн хүндэлжэ ябаа. Газар дээрэһээ агаарай онгосын ниидэхые хинан шалгадаг мэргэжэлтэнэй хэдэ ажал дутуугүй

хүндэтэй. Агаараар хайн шанартай, аюулгүй аяншалга хангадаг эдэ зондо баяр баясхалангай дулахан үгэнүүдые хэлэнгүй яалайб.

Арад зоние урагша хойшонь зөөхэ авиаци хүгжөөхэ талаар ажал Буряад Республикада илангаяа һүүлэй жэлүүдтэ эршэдэнэ. Уласхоорондын "Байгал" аэропортдо ошожо, самолётто һуудаг зон олошорно. Россиин хотонууд руу, хилыншые саана гарадаг шэнэ

шэглэлнүүд тайлдана. Буряад Республика дотороошье самолётдоор ниидэхэ аргатай болоһондоо бидэ баясанабди. Бага авиациин ерээдүй үргэн гэжэ би батадхаха байнаб.

Та бүгэдэн элүүр энхэ, ажалдаа амжалтатай, омог доруун ябагты гэжэ үрээжэ байнаб!

Буряад Республикын Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ М.М. ГЕРШЕВИЧ.

Украинадахи политическэ доройтолго дабалгада туһатай хэмжээнүүдые абаха тухай Россиин Федерациин Федеральна Суглаанай Федерациин Сөведэй Түрүүлэгшэ В.И.Матвиенкэдэ, Россиин Федерациин Федеральна Суглаанай Гүрэнэй Дүүмын Түрүүлэгшэ С.Е.Нарышкинда, Буряад Республикын ажаһуугшадта Буряад Республикын Арадай Хуралай ХАНДАЛГА

БУРЯАД Республикын Арадай Хуралай депутатууд Украинада боложо байгаа үйлэ хэрэгүүдтэ ханаагаа зобоно. Хоёр славян арадуудай хоорондо олон зуун жэлнүүдэй туршада тогтоһон аха дүүгэй харилсаа холбоонууд мүнөө таһалдажа байна. Ород хэлэ хэрэглэхые хорилго, неонацист үзэл суртал идхалгын хизаарлалта болжуулха уряанууд, совет сэрэгшэдэй хүшөөнүүдые һандаргаалга болон бузарлалга, ондоо хараа бодолтой болон һанамжатай хүнүүдтэ хүсэ хэрэглэлгэ – эдэ хадаа шэнэ засагай, ондоо яһатануудта өөдэрхэг болон тэсэмгэй бэшэ хандасатай эмхинүүдэй үйлэ хэрэгүүдэй дүүрэн бэшэ тоолбори. Бүгэдэ хүн түрэлтэнэй сахидаг ёһо дүримүүдтэй, демократитай нэгэшые холбоогүй энэ бузар булай үйлые болжуулха хэрэгтэй!

Киев ород хотонуудай аха захань гэжэ манай гүрэнэй ажаһуугшад хэзээдэшые мартадаггүй. Бидэ Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай хүшэр жэлнүүдтэ суг байга-абди, барандаа гүрэнөө бодхоогообди. Мүнөөшые украин арадтай хэр угһаа хойшо үргэлжэлһэн хани барисаамнай таһалдаха ёһогүй гэнэн эб нэгэ ханалаа мэдүүлнэбди.

Дээдын засагай эбсэхгүй, булта арад зонои хараа бодол тоогоогүй политика олонийтын эб таһалдаг, эрхэтэнэй дай үүдхэдэг, гүрэн түрэг һалгадаг гэжэ дэлхэйн түүхэ гэршэлнэ. Иимэ хойшолоһонгуудһаа нэргылхын тула бүхыгөөрөө оролдохо шухала.

Ушар тиимэһээ Буряад Республикын Арадай Хуралай депутатууд Украинадахи политическэ доройтолго дабал-гада, мүн тиэхэдэ амгалан байдал, эрхэтэдэй аюулгүйе

хамгаалгада туһатай хэмжээнүүдые абаха тухай Россиин Федерациин Федеральна Суглаанай Федерациин Сөведэй Түрүүлэгшэ В.И.Матвиенкэдэ, Россиин Федерациин Федеральна Суглаанай Гүрэнэй Дүүмын Түрүүлэгшэ С.Е.Нарышкинда хандана.

Гадна Буряад Республикын Арадай Хуралай депутатууд Украинаны Зүүн-урда дэбисхэрэй ажаһуугшадтай дэмжэлгэдэ мүнгэн зөөри суглуулха хэрэг эмхидхэдэ, мүнөө Украинаны Зүүн-урда дэбисхэрэй ажаһуугшадта арга шадалаараа туһалхыень Буряад Республикын ажаһуугшадта Арадай Хуралай зүгһөө хандан уряална.

Буряад Республикын Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ М.М.ГЕРШЕВИЧ.

Тобшо нонин

«ОРОД БААТАРНУУД» УЛААН-ҮДЫН ОГТОРГОЙ ШЭМЭГЛЭБЭ

АВГУСТЫН 9-дэ Улаан-Үдын авиазаводой анхан байгуулагдаһаар 75 жэлэй ойдо зориулагдаһан баяр үргэн дэ-лисетэйгээр тэмдэглэгдэ. Эгээл энэ үдэр "Ород баатарнууд" гээд бүхы дэлхэйдэ алдаршаһан Су-25 түхэлэй самолёт жолоододог 4 лётчигуудай хэр үндэр мэргэ-жэлтэй байһание буряад зон түрүүшынхые нютагайнгаа нислэлдэ хараха арга боломжоёо хэрэглэбэ.

Су-25 түхэлэй самолёдууд үдэшин 19 саг багта агаарта удаа дараалан дэгдэжэ, гайхажэ барашагүй зүйлнүүдые бүхэли часай туршада харуулаа.

"Ород баатарнууд" Улаан-Үдэ ерээ гэжэ дуулаһан зон Вос-точный һуурин тээшэ ошоһон харгыгаар түрисэлдэжэ байжа харгылбад. Мүн тиэхэдэ За-гарай руу шэглэлэн замай да-лан дээрэ олон хүн суглараа. Тиин дүн хамта дээрээ Улаан-Үдэдэ ажаһуудаг, мүн наашаа ерэнһэнье зон хамтархадаа, 60-аад мянган харгшад болобо. Тон талаантай зон тусхай урилгаар Авиазаводто орожо, һайндэртэ хабаадаһанайхи баярай хэмжээ ябуулгануудые бүгэдыень хүлээн абаһан байна.

МУАЫН АЙМАГТА ГАЗАР ХҮДЭЛБЭ

АВГУСТЫН 9-эй гэжэ гү, али гарагай долооной орожо бай-ха хүни Муяын аймагта газар хүдэлбэ. Тэрэнэй хүсэн 5 баллда хүрөө гээд мэргэжэлтэн мэдээсэнэ. Аймагай түб һуурин Таксимоһоо 67 модо хажуу тээ газар хүдэлжэ захалһан байна.

Гэхэ зуура Таксимогоор-хин һүниндөө амгалан нойр-соо. Гэр бараандань түбэг наад ушараагүй. Харн зон юумэнэй болоһые ойлгоошыегүй. Харин тусхай албангуудта хүдэлдэг мэргэжэлтэн Таксимогой бай-шангууд эндэ тэндэ һандараагүй юм бээ гэжэ шалгаба. Мүн баһа харгы замуудаар ябажа, хахархайнууд бии болоо гү, али

үгы гү гэжэ элирүүлхэ удхатай хүдэлмэри бүтээгдэбэ. Газар хэды хүдэлбэшые, энэ удаа ямаршые хохидол Муяын аймагай арад зондо, ажахынүүдта үзүүлбэгүй.

ХУРАМХААНАЙ АЙМАГАЙ ГУЛВАА БУРЯАДАЙ ХҮДӨӨ АЖАХЫН МИНИСТР БОЛОБО

ЭНЭ һонин Буряад Республикын засагай газарай толгойлог-шын түсэблэлгын зүблөөн дээрэ мэдээжэ болобо.

- Хурамхаанай аймагай гулваа ябаһан Даба-Жалсан Чирипов тухай олон үгэ хэлэһэнэй үлүү. Тэрээнгүйгөөр буряад арад зондо мэдээжэ болоһон хүн гэшэ, - гээд Вячеслав Наговицын хэлэбэ.

- Буряадай хойто бээдэ ор-шодог Хурамхаанай аймаг уда-ридажа ябахатаа, Даба-Жалсан Чирипов юрэ буса бодолтой, хурдан ухаатай, сэсэн, мэр-гэн хүтэлбэрилэгшэ байһанаа бүримүһэн харуулаа, - гээд Вячеслав Наговицын бодолоо үргэлжэлүүлнэ.

Буряад Республикын хүдөө ажахын болон эдеэ хо-олой министрэй тушаалда томилогдохоһоонь урид Даба-Жалсан Чирипов Хурамхаанай аймагай гулваагай тушаалда дахин һунгагдахаар бэлдэжэ байгаа. һунгалта байгша оной сентябриин 14-дэ түсэблэгдэнхэй гээд һануулаа.

БУРЯАД ДАНГИНА "МИСС АМЕРИКА" БОЛОБО

1989 ондо Улаан-Үдэ хотодо "Байгалай сэсэг" гэнэн ниитэ гаршагтай гоохон хатан данги-нарые элирүүлһэн удхатай мүрысөөнэй захи бариһан һайхан эхэнэр Алла Бодиева хожомын "Мисс СССР" гэдэг үндэр зэргэдэ хүртөө бэлэй.

Тэрэ гэнээр 25 жэл үнгэрбэ. Мүнөө болоходо, үнөөхил Алла Бодиеваманай "Миссис Америка" боложо тодорбо. Ёһотой хатан дангина гэжэ алдаршаһан энэ эхэнэр уг Хурамхаанай аймагай Алла нютагаһаа эхитэй. Нюта-гайнгаа һайхан нэрые гэртэхи-ниинь басагандаа үгэнэн гэжэ.

Алла Улаан-Үдын 3-дахы дунда һургуули дүүргэһэнэйнгээ удаа Лариса Дагдановагай эмхидхэнэн Лора-мода гэжэ театрта хүдэлдэг байгаа. 90-ээд онуудта "Европа Плюс" радиогой Улаан-Үдэдэхи хэлтэстэ дамжуулгануудые хүтэлдэг байһанаа хожомын Москва гараһан. Мүнөө Аме-рикийн Холбоото Штадуудай Портленд хотодо түбхинэнхэй. Видео-хэшээлнүүдые Интернет хэрэглэгшэдтэ заадаг байна.

100 ГАРАДАХИ КВАРТАЛНУУДАЙ ХАРГЫ, ХААДАГ ШАЛБААГУУДАЙ ТЭМСЭЛ

УЛААН-ҮДЭ хотын 100 гара-дахы кварталнууд тээшэ ошоһон харгы хүндэлэн гүнзэгы шалба-агууд энэ зунай хаадаг болоо. Тон түрүүшынхые июнь соо ехэ аадарай ороһоной удаа хүнгэн машинануудһаа байха томо мөөринүүдтэй джип түхэлэй машинануудшые уһанда хахажа, саашаа ябажа шадахаяа болёод, харгы дээрэ ута гэгшын торол-то, түрисэлдөөн, үймөөн болоо бэлэй.

Хожомын зунай дунда һарада баһал иимэрхүү үзэгдэл ушарһан аад, бороогой уһан бараг бай-жа, ээлээ. Харин мүнөө зунай сагай эсэстэ Улаан-Үдэ хотын захиргаанайхид одоол энэ бэр-хэшээл үндэһөөрнө усадхаха гэжэ шийдэбэ. Нэн түрүүн ямар шалтагаанаар эндэ иимэ ехэ сөөрэм уһан сугларна гэшэб

гээд тусхай ажалтай мэргэжэлтэд толгойгоо маажасагаан байжа бодомжолһонойнгоо удаа эндэ мантан-мантан дэлгүүрнүүдэй баригдаһание обёороо болобо. Ехэ дэлгүүрнүүдтэ юумэ худалдан абагшадтай олон байха бүринь хайн ха юм даа. Ушар иимэһээ дэлгүүрэйнгээ газар машина та-биха газар зохидохоор түхээрнэ. Хэрбээ урдань эндэ шииг нойто шэнгээсэтэй элһэн байһан һаань, мүнөө хатгу аад, уужам хушалта-тай талмай дээрэ бороогой уһан сугларжа уруудахадаа, харгы тээ-шэ зүдхэнэ. Тиэхэдэнь Улаан-Үдэ хотын захиргаанайхид харгын хажуу тээ нэгэ бараг нүхэ мал-туулба. Сугларһан уһан тишээ гоожожо, саг зуурашые һаань, ушарһан бэрхэшээл шийдхэхэ гээд шийдхэбэ ха юм.

УЛААН-ҮДЭДЭ НАРАЙ НЯЛХАНАРЫЕ ТЭНЖЭЭЛГЫН ШЭНЭ БАЙШАН БАРИГДАХАНЬ

Хүндөөр нарайлха эхэнэрнүүдэй орохо нарайлал-гын болон нялха хүүгэдые тэн-жээлгын шэнэ байшан түсэбэй ёһоор 2016 оной декабрь соо ашаглалгада тушаагдаха ёһотой. Тэндэ хүдэлдэг мэргэжэлтэниие бэлэдхэлэй хүдэлмэриие мүнөө Буряад Республикын Элүүрые хамгаалгын яман даажэ абаба.

Нэгэн доро шэнэ байшанда нарай үхибүүтэй 120 эхэнэр аргалуулха аргатай. Тэдэниие дээдэ эрдэмтэй 22 врач харюул-ха. Эмшэдэй хэрэглэхэ техникэ нарин ажалда тааруу байхаар хүлээгдэнэ. Ушар иимэһээ тэндэ хүдэлхэ мэргэжэлтэд нютаг дэ-эрээ һуралсал гараһаһаа гадна, тусхайтаар Германи ошожо, эрдэмээ тэндэ дээшлүүлхэ юм.

Барилгада хэрэгтэй 1 милли-ард түхэригһөө дээшэ мүнгэн һомологдонхой. Барилгашад мүнөө шэнэ түбэй хорой бари-жа, байшангуудай һуури урилжа байна.

Мүнөө дээрээ Буряад Респу-бликада хүдэлжэ байгаа нарай нялха хүүгэдые тэнжээдэг түбтэ нэгэн доро хүндөөр түрэнэн 95 эхэнэр эмшлүүлнэ.

БУРЯАД КИНО КАНАДАДА
КАНАДА гүрэнэй Монреаль хотодо Росси гүрэнэй кино бу-рьяад найруулагшын һүүлэй үедэ бүтээһэн хүдэлмэри түлөөлхэнэ. Найруулагша хадаа түрэл ню-тагтаа мэдээжэ болоһон Баир Дышенов.

Буулгаһан кинонь "Та-лын наадан" гэжэ гаршагтай. "Montreal World Film Festival" гэжэ бүхэдэлхэйн киногой ехэ харалга августын 21-дэ эхилээд, сентябриин 1-дэ түгэсэхэ. Канада гүрэндэ үнихэнэй эмхидхэгдэ-дэг энэ фестивалда Мексикын, Перугай, Австриин, Бразилиин, Испаниин, Франциин болон бу-сад гүрэнүүдэй нэрэ түрэтэй найруулагшад хүдэлмэринүүдэ үгэнхэй. Италийн кинодо наада-даг актёр, найруулагша Серджо Кастеллино жюриин түрүүлэгшээр томилогдонхой. Клод Лилуш гэдэг Оскартой найруулагшын буулгаһан "Нохойн годон, бидэ шамда дуратайбди" гэнэн киного-ор фестиваль эхилхэ байна.

Фестивальда хабаадагша фильмүүд долоон хубяар амя-арлагданхай. Эхилэн туршажа кино буулгагшад түлэгтэ Баир Дышеновэй "Талын наадан" оро-но. Алтан, мүнгэн, хүрэл шагна-лай нэгэниинь Буряад һайхан дайдын Түгнын тала зураглаһан фильмдэ тудахагүй юм аа гү гээд найдаябди.

Баир ЖИГМИТОВ.

ХҮДӨӨ АЖАЛАЙ ХАЛУУН ХАНА

Ивалгын аймагай хүдөө ажыхын таһагые 2009 онһоо эхилээд, мүнөө болотор Цыванжи Гуржапович Юмжапов дааж ябана. Мүнөө аймаг дотор хүдөөгэй эдээ хоол үйлэдбэрлэдэг олон ажыхы, тэрэнэй хажуугаар огород таридаг айлнууд бэе бээтээ үрдилдэжэ байгаад ажаллана. Тээд энэ жэлдэ хуурай уларилтай, ган гасуур болоод, хүдөөгөөрхииние хүлгөөбэ.

Нээмэл акционернэ "УчхозБайкал", үйлэдбэрлхы 3 кооператив – "Ошор Булаг", "Халюута", "Газар", хизаарлаг-дамал харюусалгатай дүрбэн ниигэм – "Агролидер плюс", "Сантим", "Теплоэнергетик", "БайкалАгроСервис", эдээ хоол буйлуулдаг гүрэнэй болон үмсын байгуулганууд – "Байгал" гэдэг загаһанай завод, баһал загаһан дээрэ хүдэлдэг үмсын "Хунгуреев" гэжэ үйлэдбэри, хилээмэ болон тэрэнэй түрэлэй зүйлнүүдые баридаг – "Шишкина", "Белешапкин", "Холонгуева" пекарнинууд, "Красовская", "Морева" гээд бүридхэгдэн газарта торт болон бусад амтан эдээн буйлуулдаг байха юм.

ГАЗАР ДЭЭРЭ АЖАЛЛАХАДА УРМАТАЙ ИВАЛГЫН АЙМАГАЙ ГАЗАР

Тэндэ ургаһан хартаабха, хапууса, үгэрсэ, морхообто Улаан-Үдэ хотын арад зон угаа дурланги. Тиигээдшье Буряад Республикын ниислэл хотодо хүршлөөд байһан аймагай ажаһуугшад энээниие хэрэглэн, наранай ирагуу дулааханаар шаража эхилхэтэй хамта газараа элдүүрилжэ ерээд, эртын хабарһаа эхилээд, орой намар болотор полинууд дээрээ бээ гамнангүй ажаллана.

Ажаллаашьегүйдэнэ аргагүй. Ушар юуб гэхэдэ, Ивалгын аймагта хүдөө аяр 48 ажыхы бэе бээтээ үрдилдэн байжа, унаһан малгайгаа абаха сүлөөгүй тариһанаа үһална, харууһална, хуряана.

Мүнөө дээрээ хүдөө ажыхынуудай хэрэглэдэг бүхы газарай ниитэ талмай 67480 гектар эзэлнэ. Тэрэ тоодо жэлһээ жэлдэ хахалагдажа байдаг газар оролсоно. Анзаһа шагтагалһан Ивалгын аймагай тракторнууд хабартаа 26370 гектар поли хахална.

ИВАЛГА - ТАБАН ХУШУУ МАЛАА ҮДХЭХЭ ЁНООРХОН НЮТАГ ЛЭ

МАЛ баридаг ажыхыгаархин бодо болон жэжэ малайнгаа шабааһа, хоргооһыень түүнэ, үдэшэ үглөөниинь һүеэ һааж абаһа, наймаанда гаргаха мяха бэлдэнэ гээшэ.

Ивалгын аймагай нютагуудта түбхинэнэ 1200 айлайхин үмсэдөө мал барина, огород ургуулна.

Буряад нютагуудай алинданшы мүнөө үбһэнэй хаһа эхилээд байна. 9455 гектар газарта Ивалгын аймагай малшад сабшадаг, тармадаг, ашадаг, шэрэдэг техникээ гаргаад байжа байна. Малай бэлшээрээр Ивалгын аймаг мүн лэ баян. Ниитэ дээрээ 31330 гектар газараар үхэр үнээн, хони ямаан, адуун хүрэгтээ бэлшээд, тобир тарган ондо ородог заншалтай.

ДЭЛГҮҮРЭЙ ҮРДИЛДӨӨНДЭ ТЭНСЭХЭНЬ ХЭСҮҮ ДАА

ДЭЛГҮҮРЭЙ харилсаанай үе сагта ажыхын ажал ударидажа ябаһан хүн олзо оршоёо ехэ болгохо, гарзаһаа шадаалһаа зайлан ошохые оролдон хүдэлхэ уялгатай. Тэрэшлэн Ивалгын аймагта хартаабха, хапууса, үгэрсэ, морхооб, помидор болон огородой бусад эдээ ургуулаад худалдахада, олзотой гээд саг элээр харуулаа. Мүн тиихэдэ һаамхай болон мяхалиг үүлтэрэй бодо мал барихада, гэмгүй олзо хуряаһаар байна. Тон зүрхэтэй зон хонин ажыхы зохёожо ерээд,

түхэрээн жэлэй туршада, һүни үдэргүй хүндэ ажал хэнэ гээшэ.

Тиин байгша оной майн нэгэндэ эмхидхэгдэн тоо бүридхэлэй дүнгөөр харахада, 13008 толгой бодо мал, 7098 толгой хонин, 983 морин, 970 гахай Ивалгын аймагта бии гэжэ тодорло.

АЖАЛАЙ БААТАРНУУД, ХҮДЭЛМЭРИЙН ТҮРҮҮШҮҮЛ

ХҮДӨӨ ажыхынуудай түрүү захи барижа ябаһан хоёр ажыхынууд дээрэ тогтоё. О.Н. Юшко гэгшын шадамар бэрхээр ударидажа ябаһан "Газар" СПК, мүн тиихэдэ О.В.Пак гэжэ хүнэй зохёон байгууһан "Агролидер плюс" ажыхы аймагай зондо жэшээ болоод, хүдэлжэ байна. Тус ажыхынууд хамта дээрээ 480 гектарта хартаабха таринхай. Бусад овоц 225 гектар газарта эдэ ажыхынуудай хүдэлмэришэдэй хёрхо харууһан доро ургаад, мүнөө эдээшэжэ эхилжэ байна. Эндэ хүдэлдэг зоной улаан гар алмаха зорилготой гүрэн дотор үйлэдбэрилэгдэн, мүн хилыншые саанһаа ерэнэн сагай эрилтэнүүдтэ харюусаһан техникэ хэрэглэгдэнэ. Жэшээнь, хартаабха малтахадаа, хурсахан хүрээ, горитойхон хүнэг, модон малтуур барижа ерээд, бүхэтэр болотороо поли дээрэ хүдэлхынгөө орондо тракторта шэрүүлһэн тусхай техникэ хартаабхынгаа газар дээрэ гаргажа ерээд, хойноһоон ябажа түүдэг болонхой.

ГАН ГАСУУРАЙ АСАРЬАН ХОХИДОЛТОЙ ТЭМСЭЭН

ЭНЭ жэлдэ Ивалгын аймаг ехээр гандаа. Буряад Республикын Правительствын гешүүдэй хабаадалгатай тусхай комисси энээниие хараада абан, ажыхы ажыхыгаар ябажа, байдалыень шалгаба. Гэхэ зуура түрүү ажыхынууд энэшые ушарта байгаалин

хэды шэрүүн абари зан гаргабашье, огородоо үһалха сагтань үһалаад, ерээдүйнгөө ургаса үхэлэй хара һабарһаа мулта татан абаба хэбэртэй. Үнөөхил "Газар", "Агролидер Плюс" ажыхынуудта огород үһалдаг тусхай техникэ бии. 330 гектар газарта ургадаг ургамал ундаалха өөрын сорготой. Үдэр һүнигүй тэрээн худару дуһаа дуһажа, хүндэ хэрэгтэй огородой эдээн тэнжэнэ. Иимэ хэрэгсэлгүйгөөр ажалшые ябахагүй ха юм даа. Мүнөө үһатай хүнэг гү, али шүүртэй амһарта баряад, огородоор дүүрэн торожо уна-тараа харайлгаха дорьботой хүнүүдые үсөөн болоо. Тиигээдшые хүдөө ажыхыда хүдэлхэ зүрхэтэй хүн хомор, ажыхын түлэхэ салиншые хэлсээтэ ха юм даа. Шэнэ техникэ юрэ үһалхын хажуугаар ургамал бүхэниие үтэгжүүлжэ үрдинэ. Гадна хэрэгтэ хэрэггүй хорхой шумуул усадхаха хоро, буртаг үбһэ үгы хэхэ химиин бодосудые тараана.

Горитой энэ ажалай дүн ямар байхаб гэнэн асуудалда иимэ харюу эздэлнэ. Хэрбээ Ивалгын аймагта ган гасуурай тогтоогүй гээшэ һаань, хартаабхын газарай нэгэ гектарһаа 450 центнер хартаабха хуряагдаха һэн. Бусад овоц мүн лэ нэгэ гектарһаа 350 центнер шэгнүүртэй баян ургаса үгэжэ байгаа. Тээд байгаали энэ жэлдэ шэрүүн шарайгаа юумэ таридаг зондо харуулба ха юм.

МУУ ХҮН ЭДИҮЭНЭЭ ҮАЙРХАХА, ҮАЙН ХҮН ХЭҮЭНЭЭ ДУРДАХА

ИВАЛГЫН аймагай хүдөө ажыхыгаархин гүрэнэй элдэб программануудта ехэл эдэбхитэйгээр хабаадажа байдаг. Жэшээнь, зорилгото "Буряад Республикын жэжэ тосхонуудые хамгаалан хүгжөөхэ тухай" 2012-15 онуудые хараалһан зорилгото программын гүрэнэй 2 миллион 713 мянган түхэриг, Буряад Республикын бюджетһээ 2 миллион 39 мянган түхэриг Ивалгын аймагай ажыхынуудта һомологдоо.

"Эхилжэ байһан фермернүүдэй республиканска конкурсно" 2013 ондо Ивалгын аймагһаа 9 фермер хабаадаад, тэдэнэй гурбаниинь эрхимлээ. Капустина М.Н., Очиров Д.В., Цыремпилов Б.П. гурбан олоһон мүнгөөрөө ажыхынгаа ажалда шухала техникэ, малай түл худалдажа абаһан байна.

Гадна хүдөөдэ ажабайдалаа түхээрхэ гэжэ бодоһон залуу бүлэдэ Ивалгын аймагай захир-

Ц.Г. Юмжапов

Бодо малай бэлшэхэ газар уужам даа

Ногоон ургаса баян байхаар хүлээгдэнэ

гаан туһална. Тиин үнгэрэгшэ 2013 ондо залуу 2 бүлэ байра байдалаа һайжаруулаа. Тэдэнэртэ гүрэн 1 миллион 262 мянга 800 түхэриг һомолоо. Буряад Республика 941 мянга 800 түхэриг дамжуулаа. Харин Ивалгын аймаг 500 мянган түхэриг өөрынгөө һанһаа гаргаһан байха юм. Ниитэ дээрэн хэлэхэдэ, хүдөө газарта ажаһуудалаа түхээрхэн айлайхин үдэ болотор үн-

тахаяа мартажа, наранай гараадүдэ бодожо, һүниин һүндийн болоһон хойно шэрээдэ оро оротороо бүхэриг ажал хэжэ шадабал, хэзээшые муу ябахагүй ха.

Баир ЖИГМИТОВ.

Фото-зурагуудые Ивалгын аймагай захиргаанай хүдөө ажыхын таһаг дурдаха.

Баян ургаса

Ажал түлэг дундаа

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИЙН ТҮСЭБ

2014 оной августын 11 - 15

I. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЭ М.М.ГЕРШЕВИЧЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХЭ ТҮСЭБЛЭЛГЫН ЗҮБЛӨӨН
11.08 11.00 Бага танхим

II. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ АППАРАДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЫН УЯЛГАНУУДЫЕ САГ ЗУУРА ДҮҮРГЭГШЭ В.Г.ТАРХОВАЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХЭ ХҮДЭЛМЭРИЙН ЗҮБЛӨӨНҮҮД
11.08 13.30 Бага танхим

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДАТ

Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон сан жасын талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Э.Доржиев)
Буряад Республикын хуулинуудые федеральна хуулинуудтай зохилдуулха тухай
12.08 15.00 каб.235

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөһэдэйн хүтэлбэрийн, хуули ёһоной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон (түрүүлэгшэнь Б.Н.Ботоев)
"Буряад Республикада муниципальна албан тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
12.08 14.00 каб.322

"Буряад Республикын захиргаанай-дэбисхэрэй байгуулга тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
14.08 10.00 каб.322

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.П.Попов)
"Буряад Республикада хүдөө ажыхые гүрэнэй талаһаа дэмжэхэ тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
12.08 14.00 каб.119

"Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ этилэй спиртын, архиин болон спирттэй зүйлнүүдэй үйлэдбэри болон эрьесые хуулийн ёһоор гуримшуулгын зарим асуудалнууд тухай" Буряад Республикын Хуулийн 5-дахи статьяда хубилалта оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
13.08 10.00 каб.119

Буряад Республикын хуулинуудые федеральна хуулинуудтай зохилдуулха тухай
14.08 10.00 каб.119

Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай, үндэһэ яһатанай асуудалнуудай, залуушуулай политикын, олонийтын болон шажан мүргэлэй нэгэдэлнүүдэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Б.Батуев)
"Буряад Республикын гүрэнэй шагналнууд тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
11.08 15.00 каб.212
"2020 он болотор Буряад Республикада физическэ культура болон спорт

хүгжөөлгын хараа боломжонууд тухай" парламентска хэлсэлгэнүүдтэ бэлдэлгэ тухай
13.08 15.00 Бага танхим

"Физическэ культура болон спорт тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
14.08 15.00 каб.212

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)
1. "Хуулийн наһа гүйсөөгүй эрхэтэдые хүдэлмэрийн һуруинуудаар хангаха тухай" Буряад Республикын Хуулийн 3-дахи болон 6-дахи статьянуудта хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
2. Россиин Федерациин элүүрые хамгаалгын министр В.И.Скворцовада ондоо хүнһөө абтаһан үе мүсэтэй хүнүүдые эмээр хангалгын асуудалаар Хойто Осети-Алани Республикын Парламентын хандалга тухай
12.08 10.00, 11.00 каб.218
"Гүрэнэй бэшэ пенсионно жасанууд тухай" Федеральна хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" 538518-6 дугаарай федеральна хуулийн түлэб

тухай (гүрэнэй бэшэ пенсионно жасада орохо тухай мэдүүлгэ оруулха дүрим тодорхойлохо талаар)
13.08 10.00 каб.218

Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаалин нөөсөнүүдые ашаглалгын болон оршон тойронхые хамгаалгын талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)
"Буряад Республикын социально-экономическа хүгжэлтые гүрэнэй талаһаа уридшалан багсаамжалга болон программнууд тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулийн түлэб тухай
14.08 14.00 каб.203

III. ЭРХЭТЭДЫЕ ХҮЛЭЭН АБАЛГА
В.Г.Ирильдеев - Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаалин нөөсөнүүдые ашаглалгын болон оршон тойронхые хамгаалгын талаар хорооной түрүүлэгшэ
13.08 14.30-17.00 каб.211

БУРЯАДАЙ БАРИЛДААШАД ЭЭЛЖЭЭТЭ АМЖАЛТАЯА ТУЙЛАБА

Польшодо манай гүрэнэй барилдаашад ехэ найн мұрысэжэ ерэбэ. Жэл бүхэндэ үнгэргэгдэдэг сүлөөтэ болон эхэнэрнүүдэй барилдаагаар Циолковскиин нэрэмжэтэ улсхоорондын мұрысөөн хадаа дэлхэйн чемпионадай урдахи ехэ шалгалта боложо үгэдэг гэжэ хануулая. Тиин Россиин барилдааша эхэнэрнүүдэй суглуулагдамал команда гурбан алтан медаль шүүгээ, харин эрэшүүлнай хоёр дахин ехэ алта суглуулаа.

Энэ амжалтада Буряадай тамиршад яһала ехэ хубита оруулаа гэжэ баясан тэмдэглэмээр. Россиин чемпион Александр Богомоев полуфиналда хоёр дахин дэлхэйн чемпион Виктор Лебедевые (Саха-Яхад) унагаагаад, финалда нёдондоной чемпион Бекхан Гойгереевые (Дагестан) илаа. Тиимэһээ манай хүбүүн Ташкентдэ үнгэргэгдэхэ дэлхэйн чемпионадта сохом ошохо ёһотой. Эхэнэрнүүдэй дунда Ирина Ологонова яһала найн барилдаһан аад, финалда монгол тамиршанда булигдаа. Тиибэшье Ирина Ташкент ошожо магадгүй. Харин Россиин чемпионка Жаргалма Цыреновагай талаан буруутажа, тэрэ бүри эртэ тулалдаанһаа гараһан байна.

Валерий СЫДЕЕВ.
Фото-зураг интернетдээ абтаба.

Барилдаанай үедэ

ХОРИ БУРЯАДУУД ТУХАЙ АСАГАДТА БЭШЭГДЭН ТОВШО ТҮҮХЭ

УРИД ХЭЛЭГДЭХЭ ҮГЭ

Энэ түүхын гар бэшэгийг элитэ ехэ эрдэмтэн, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор, профессор Цыбик Бобоевич Цыдендамбаев Загарайн аймагай Асагад нютагһаа олоһон байна. Энэ зохёолые угай бэшэг (хронико) гэхээршье бэшэ, харин очерк гэж наа, таатай хаш.

Энээн тухай «Бурятские исторические хроники и родословные» гэхэн томо ном соогоо эрдэмтэн иигэжэ бэшэһэн байдаг: «Бурядай Загарайн аймагай Асагад гэжэ нютагта 1963 ондо бидэ-нэй олоһон гар бэшэг бэшэһэн маягаараа өөрсэ янзын, зарим мэдээсэлэйнгээ талаар шэнэрхэг байна. Энэ гар бэшэг юрэнхы гаршаггүй, авторын заагдаагүй. «Хори буряадуудай Асагадай очерк» гэжэ юрэнхыдэнь нэрлэе, юуб гэхэдэ,

дотороо табигдаһан асуудалнуудайнгаа талаар, найруулгынгаа хэлбэрээр энэ гар бэшэг хадаа хронико бэшэ, түүхэтэ очеркдо дүтэ байна.

Асагадай очеркын авторые зааһан сэхэ мэдээн олодоогүй, зүгөөр энээнэй автор Жигжит Галсанов байжа болоо гэжэ тухайлхаар үндэһэн би. Түүхын болон имагтал буряад бэшэ, мүн монгол отогоудай түүхын, тэдэнэй нуурижаһан нютагууд тухай энээнине зохёогшо үргэн ехэ мэдэсэтэй байгаа гэжэ энэ зохёолой удхаһаа харагдана. Галсановай хэлые мэдэхэ байһан зоной тоолоһоор, имагтал тэрэл хүн иимээр бэшэжэ шадаха байгаа, үгы бол, иимэ түүхы хөөрөжэ үгэһэн байжа бололтой.

Манай ханахада, энэ зохёолой автор Ж.Галсановай байһы баталхаар нэгэ зүйл гар

бэшэг соо бии байна. Ушарын юун бэ гэхэдэ, бүхы Ага болон Хори отогоудһаа 1702 ондо Москва руу мордоһон бүхы түлөөлэгшэдэй список үгэхэ зорилготой байгаа, зүгөөр имагтал гурбахан лэ нэрые нэрлэжэ шадаһан байна: галзууд зайһан Бадан Туракиние, харганын шүүлингэ Даша Бундаркиевые ба худайн шүүлингэ Доржи Уялгуевые нэрлэ-эд, бусадайхидтань бэшэхэ газар үлөөгөө. Энэ ушарта худайн отогой гулваа байһан Ж.Галсанов өөрынгөө отогой делегадай нэрэ үгөө гэшэ ааб даа».

Энэ доро толилогдоһон очерк болобол, Бурядай эрдэмэй түбтэ эмхидхэгдэһэн Ц.Б.Цыдендамбаевай өөрын жасада хадагалаатай байдаг гэжэ хануулая.

Эртэ урда сагта суутай мэргэн, хүртэй баатар Барагу гү, али Баргуд гэжэ алдартай нэгэ һайн эрэ Буйр далай нютагһаа буга гүрөөһэ намнаһаар, Бүхын ноён баабай Бурхан Халдун агуулын бол, Байгал сэрэг мурэнэй аралда хүрэхэ ерээд, нютаглан һууха зуураа нэгэ һүнийн зүүдэндэ, үүр гэрэлтэхын сагта үзэсхэлэн долоон үхид ерээд, нэгэниинь аяга дүүрэн амтатай жэмэс үгэһэниие зүүдэлбэ.

Тэрээнһээ хойшо арбаад хоног үнгэрһэн тэдыдэ агнажа ябаһаар, агуула ойн доторто, арюун тунгалаг нэгэ сөөрэмэй дэргэдэ хүрэхэ ерэмсээрэе, будан манан дотор буянта долоон хүүхэдэй сөөрэмдэ шунгажа байхада, маряжа үзэхэдэ, тэрэ Хулһата нуурай хүбөөдэ хүн шубуунай тулам үдөөр үдэһэн долоон дэглэг годоһоной нэгые абаад, гэртээ харихадаа, удангүй хойноһоонь модоной мүшэр набшаһа болон элдэб сэсэгэй хурмагша ба сээжб-шэтэй нэгэ үзэсхэлэн гуа хүүхэн хүрэхэ ерэн: «Би Лусуун хаанай үхин бэлэйб. Эгэшэ дүүнэртэйгээ энэ сөөрэмдэ сэнгэлдэхэдэ, эрье дээрэ табига орхиһон дэглэ-емни абажа ерэнэниие бусаан үгэхые гуйнам», - гэбэ. Иигэжэ гуйхадань, үбгэн нэжэглэхэ баяр-лаха хоёроор хурманхун үймөөд: «Шубуун дэглэиешни үгэхэгүйб», - гэжэ харюусаба. Тиихэдэнь аргагүй болон үлдэжэ хосороод, Барагу гү, али Баргуд баатартай эрэ эмэ боложо һуулсаһанаа эрхим гурбан хүбүүдые, Баргажан гуа гэжэ ганса үхиниие түрэхэ хүмүүжүүлэн, адууһа малаа үсхэжэ, ан гүрөөһэнүүдые олзолон, ажан түжэн, амаржан жаргажа һууба.

Хойно нэгэн сагта аба эжынгээ арюун шубуунай арһаар үдэжэ үгэһэн дэглээ үмдэжэ, уйдхараа нэргээхэмни гэжэ эрихэдэнь, эртэ нюуһан дэглэиень асаржа үгэбэ. Тиигээд үмдэжэ үзэн байтараа, гэнтэ хүн шубуун боложо, үрхөөр ниидэхэдэнь, үбгэниинь тогоотой һу абахые забдажа ябаһанаа, бэшэмдэл барюултай гараараа шүүрдэн барижа шадангүй алдаба.

Тэндэнһээ гэргэниинь хүн шубуун боложо, гэр дээгүүр ниидэжэ, гурба дахин эрвээд, хуһан модон сэргэ дээрэ һуужа, һү эрибэ. Хүбүүдын эжыдэ һү үгэхээ забдан байхадань, Барагу гү, али Баргуд һуень абажа, харайбхилдан ошоод, һүүлһэнь шороор гоходоходо, баригдангүй огторгойд

ниидэжэ, гурба дахин зүбшөөрэн эрьвээд: «Хун шубуун гарбал танай, хуһан модон сэргэ танай», - гэжэ саашадаа олониие үгүүлһэниие гүйсэд мэдэгдэжэ.

Наранай ургаха зүг тээшэ ниидэжэ ошобо гэхэн, дэмы балай хуушанай эндүү худал үгы дэбтэртэ оруулхань дээдын эрдэмтэнэй энэ-эдэнэй орон болгохын тула эндэ бэшэбэб. Эртэ урдаһаа хойшо:

**Хун шубуун гарбал ману,
Хуһан модон сэргэ ману,
Будан хатан эхэ ману,
Алан гуа эгэшэ ману,
Ойхон Хилмэн нютаг ману,**

- гэжэ хун шубуунай үрхэ дээгүүр гарахада алдангүй, һү сасали сасадаг журам мүнөө хүрэтэр үргэлжлэхөөр байна. Энэ болобол эндүү худал болобошье, дэлхэйн ехэншэг улсай тэнгэри, Луса жагшас, рагшас, шоно арьяатанһаа анханда хубилбай гэхэн худал үгэнүүдэй нэгэн бололтой.

Эртэ урда сагта суутай хүртэй баатар Барагу гү, али Баргуд гэдэг будан манан доторһоо олоһон Будан хатан гэдэг эхэнэрһээ гурбан хүбүүн, нэгэ үхин түрбэй. Тэдэнэрэй эдир наһа, эрын эрдэм гүйсэхэдэ, изагууртан баялигуудай эрхэ хонгор хүүхэнһээ эрхим шэнжэ түгэлдэрые һунган, эхэнэрые абажа, ганса үхин Баргажан гуа гэгшые хори түмэдэй Хоридой мэргэнэй гэргэн болгон үгөөд, эдэнэртэ энжэ тоорог эзэлхэ албата, эдлэхэ мал элбэгээр таһалан үгэжэ, хубсаһанай дээжэ хуяг дэ-гэл, дуулга малгай юугээ үмдэжэ, хархис дайсание дараха, татаха номо, харбаха номо юумээ зүүлгэн үгэжэ, хүлэгэй дээдэ мориндо хүжэ мүнгэн эмээлээ тохожо унуулан, хуби хубидань холын нютагуудые заан үгэжэ, хойшодоо урын үрэдэ үнэржэн, хархисые даража, хори хабирга хахалан, хамаг улсаа иин жаргуулжа ябахын юрөөлөө үгэжэ мордохуулба. Эртэ хориин аман түүхэдэ Баргуд мэргэн

гурбан хүбүүтэй, нэгэ хүүхэтэй гэжэ бэшэгдэдэг байгаад, тэрэнэй гурбадахи хүбүүе Хоридой мэргэн гэжэ нэрлэдэг. Тэрэ хүрыгээ түрэнэн хүбүүн болгожо соллоуһан эндүүрэл бии.

Гурбан хүбүүдэй түрүүн Өөлэд эсэрын баатар солье залгам-жалан, үргэн губиин хоймор, үндэр Алтайн үбэрөөр нютаглан, уйгар, урванхан, ойрод, бухайр яһандахи уласые оруулан абажа, өөрын хэлээр Үлид гэжэ алдаршуулбай.

Дэд хүбүүн Бүрид гэгшэ болбосон һайхан зантай байжа, буурал болоһон эсэгэн бээе үргэмжэлүүлхын тула гуламтаяа сахюулжа, Байгалай аралда нютаглаба. Одохон хүбүүн Хорид мэргэн Байгалай үмэнэ далайһаа Хүлэн Буйр Хүхэ нуур хоёрой хоорондо нютаглабай.

Эдэ гурбан хүбүүдэй нэрэ хожомой үедэ үгэ һунажа, Үлидын Үгэлэд гү, али Өөлэд, Бүридын Бүримд гү, али Буряад, Хоридын Хоридой гэжэ нэршэбэй.

Эдэ гурбан хүбүүдэй ганса дүү үхин Баргажан гуа зарим түүхэдэ Борогчин гуа гэжэ нэрэтые хори түмэдэй Хоридой мэргэн гэгшэ гэргэ абаба гэбэ.

Эдэ гурбан хүбүүдэй удам ба улас энэ үедэ хаана һуужа байнаб гэбэл, Өөлэдын Хитадай Шинзан мужа, элис Тарбагатай, Хобдын хизарта ба Хүхэ нуураар олонхин байгаад, Хара мурэнэй Мужын Хүлэн Буйрта Торгол сэрэгэй хүбөөдэ Шара гэжэ нютагай нэгэ хушуун Цэсэгэр хотын манлай Өөлэдэй Гүнгүүн нэгэ хушуун - иимэ газарнуудаар мал ажалтан һуужа байба. Хэсэг босог таһарһаниинь монгол буряадай дундуур бии.

Буряад болобол Эхирид, Булгуд гэжэ хүбүүдтэй. Эхирэдэй абзай, олзод, шоно гэхэ мэтэ аймаг эсэрын зон; Булгадай алагүй, хурамша гэхэ мэтэ яһан эсэрын зон. Олонхинь Оросой мэдэлдэ байгаад, Байгалай умара тала Эрхүү мужын Ангар ба Ленэ мурэнүүдээр нютаглаһан. Зарим нэгэн Байгалай үмэнэхи Хударын ба Баргажанай аймагай зон бүхэлээрээ гү, али Сэлэнгын аймагай дотор зургаан эсэрын зон байна. Үсөөбэр Хориин аймагта ба Хүлэн Буйрта хоритой ниилэжэ нютаглаһан юм.

Буряад изагууртан эртэ сагта Байгал ба Эртэс мурэнэй хоорондо нүүжэ ябаха зуураа, саг хубилхые «сагаан модон ургаба, ганса бүхэнтэй, улаан нооһотой тэмээн гараба» гэжэ сартуул сартануудаар эб муудалсаһан шалтагаанһаа олонхинь хуушан нютаг Ехэ Байгалда бусажа ерэнэн гэжэ хуушадань дам дамаа үргэлжэлүүлһэн үгэ байдаг.

Эртэ сагта Эртэс мурэнэй хабида үндэһэн буряадууд бии байгаад, тэдэнэр одоо хүрэтэр буряадаа алдангүй, Хитадай Элеэ мужын Зайсан нуур шадар һуужа байдаг.

Һүүлэй сагта хэлэ ба мүргэлын нютагай хотон, казахуудтай адли болошонхой. Тэндэхи нютагай торгууднартай үүлзахадаа, буряадууд гэхэн аймаг улас бии байгаад, тэдэ эртын изагуур нютаг түрэлнай хойто Ехэ Байгалда гэжэ хэлэдэг байна гэбэ.

Оросой 18-дугаар зуунай үедэ ородой мэдэлэй Астраханьска губерниин хальмаг, торгуудай Убаши хаан олон түмэн үрхэ албатаяа дахуулан тэрвэдэжэ, Хитадай Зуунгар гэжэ үндэһэн нютагта ерэхэ замдаа Балхаш нуурай тэндэ буряадуудта дээрэмдэгдэжэ зүдэрһэн гэжэ ородой хальмагай «Түмэн-Жаргал» гэжэ түүхэдэ бэшэһэн юм.

Баһа Миндун номун хан лама ородой хотон ба хиргис хоёр дээдэ монгол угтай, шажаниинь мусульман гэбэ.

Казахай зүүн-урда Балхаш гэжэ ехэ нуур бии. Тэрэнэй үмэнэ захад буряад гэжэ Малиша ба Баа-уднын ехэ аймаг байһан. Тэрэнэй хүн зон монгол гэр гэхэ мэтэдэ һуужа, ажалны урданайхитай адли гэжэ бэшэһэн байна.

Эрхүү буряадуудай хубсаһанай маяг ба хэлэн болон бэеын түхэл яндэ хальмагтай тон адли байгаад, һүүлэй үедэ Эртэс нютагһаа оложо ерэнэн болобо гү, али бүри эртын уйгар монголой түхэл маяг алдангүй ябаһан гү?

Байгалай умарадахи буряад 1583 ондо оросой мэдэлдэ оробо.

Хоёр түмэдэй Хоридой гү, Хорид мэргэн бол Баргудай мэргэнэй Баргажан гуа үхиниие гэргэн болгожо абаад, Алан гуа гэжэ ганса үхин ба Хори, Хоридой, Хоридан гэжэ гурбан хүбүү, хамта дүрбэн үри түрэнэн. Алан гуа хүүхэниие Дубу мэргэн гэргэ абаба.

Хори мэргэн хоёр гэргэтэй. 1-дүгээр Шаралдайһаань Галзууд, Хуасай, Хүбдүүд, Шарайд, Гушад - эдэ табан, хоёрдугаар гэргэн Нагадай гэшэһэнэ Харгана, Худай, Бодонгууд, Батанай, Сагаан, Хальбин. Хамта 11, Хайдал, Цонгод хоёртой арбан гурбан хүбүүд болоод, һүүлэй хоёрын түмэдтэ үлдэһэн гэдэг, һайн мэдэгдэбэгүй.

Хориин арбан нэгэн хүбүүдэй удам Хори арбан нэгэн эсэрын зон байгаад, Хориин ба Агын хоёр аймаг бүхэлээр байна.

Сүхэбтэр бол Эрхүү мужын ба Баргажан, Сэлэнгын аймагуудай буряадай дотор бии. Анхан Хитадай Хүлэн Буйрта үлдэһэн хуушан Барагу Түгнэ дээрэ хори арбан нэгэн эсэгэнэ олон дахин таһаржа, ошоһон шэнэ Барга гү, али буряад Барга алдартай найман хушуун байна.

**ХОРИ БУРЯАДАЙ УГ
ИЗАГУУРНАА ДҮСЭЖЭ
ЯБАҢАН ТҮРЭ БА ШҮТЭЖЭ
ЯБАҢАН ШАЖАН ХОЁРНОО**

Анхан хэнэй мэдэлдэ ямар түрэ түшэжэ ябаһан бэ гэбэл, Монголой хаадай түрые түшэжэ ябаһан

байгаад, Тогоон түмэр хаанһаа хойшо монголшууд дотор зуураа олон анги холбоо боложо, дайн дээрэм үүсхэн, тэрэ хүл хүлгөөндэ хори арбан нэгэн эсэрын зон уул Түмэд нютагһаа түйбээн гараад, арбан зүг дүрбэн хизаар сасагдан бутаржа, тэнэн ябашабай.

Тэрээнһээ хойно баһа нэгэ үедэ хори түмэдэй ноёдой мэдэлдэ бусаад байхын забһарта, Хүлэн Буйрай барга солонгуудай Бүүбэй бэйлэ ноёной хүбүүн Дай хүн тайжын аминай албата болобо. Энэ ушарые үгүүлбэл, Бүүбэй бэйлэ ноён Дай хүн тайжадаа Түмэд аймагай Юншижабуин буряадай Барга дайчангай хүүхэн Балжин нэрэтые оросой 1587 ондо хатан болгон абаһан. Тэрэнэй энжэдэ Хори арбан нэгэн эсэрын зоние үгэлсэһэн. Тэрэнэй хойно урда хожом нэмэжэ ерэнэн хори яһатан маша олон болобо.

Хойно хори зон олон үе үнгэрбэ гэжэ хоёр эхын үндэслэлые илгэжа, хоорондоо худа ураг боллоосохо болоһон байна. Бэри буулгахын хурим дээрэ зуухын дэргэдэ хэрээстэй модо зоожо, хүл мяха, хүхүүртэй архи эльгээһэниие абажа баряад, бууһан урагуудһаа хүл мяха, хүхүүр архи Нагадайн найман, Шаралдайн табан галзууднар гэжэ шанга дуугаар архи, шарууһа эрижэ хашхаралдан дуудадаг заншал хори арбан нэгэн эсэрын зондо одоо хүрэтэр үргэлжлэхөөр бэлэй.

Балжин хатан бэри хатам эхэ хоёр хоорондоо эб зохилдоогүйһөө, Дай хүн тайжа гэр, мал болон аминай энжэ албата хори арбан нэгэн эсэрын зонтой Хүхэлыиин хүбшэ Аргууни (Үргэнэ) мурэндэ шудхадан Улирэнгэ, Хуваанди ба Онон голнуудаар нэгэ хэдэн жэл нютаглан ябатараа, эсэгэ Бүүбэй бэйлэ болобол залуу хатанай үгөөр олон сэрэг эльгээжэ, Дай хүн тайжяа зарим албатайны барюулан аба-ахахада, Балжин хатан үлэһэн албатаятаа зугадажа ябаһаар, нэгэн-тэ бэшэ эльгээгдэһэн сэрэгүүдтэ баригдажа, эсэгэ Бэйлэ ноёной саазын ёһоор, Балжин хатанай хүүрые Энгидэй голдо шудхадан Торо горхон шадар нэгэ нуурай дэргэдэ онголһон байгаа. Тэрэ нуур Балжанай нуур гэжэ мүнөө хүрэтэр алдаршаба. Тэрэ мэтэ мори, эмээлыень, зодор малгай гэхэ мэтэ хэрэгсэлнүүдыень тухай тухайн газарта онголһондо Хара Морито, Алтан Эмээлтэ, Зодорто гэжэ алдаршаһан газарнууд Онон гол шадар одоо хүрэтэр нэрлэгдэхээр байна.

**Хуушан монголоор
бэшэгдэһэн энэ түүхы
Галина ОЧИРОВА
мүнөөнэй буряад
хэлэндэ оруулба.**

(Үргэлжлэлынь хожом гараха).

Понедельник, 18

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 «ДОБРОЕ УТРО»
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.10, 05.10 «КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА»
10.45 «ЖИТЬ ЗДОРОВО!» (12+)

«РОССИЯ 1»

06.00 «УТРО РОССИИ»
10.00 Д/Ф «КАРТОННЫЕ ФОКУСЫ» (12+)
10.55 «О САМОМ ГЛАВНОМ»
12.00, 15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ

Вторник, 19

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 «ДОБРОЕ УТРО»
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.10 «КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА»
10.45 «ЖИТЬ ЗДОРОВО!» (12+)

«РОССИЯ 1»

06.00 «УТРО РОССИИ»
10.00 Д/Ф «ОТ ПЕТРА ДО НИКОЛАЯ. ТРАДИЦИИ РУССКИХ ПОЛКОВ» (12+)

Среда, 20

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 «ДОБРОЕ УТРО»
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.10, 05.25 «КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА»
10.45 «ЖИТЬ ЗДОРОВО!» (12+)

14.00 «ОСОБЫЙ СЛУЧАЙ» (12+)
16.00 «БОЛЬШИЕ НАДЕЖДЫ» (12+)
17.00 Т/С «ПОКА СТАНИЦА СПИТ» (12+)

ТНТ

07.00 ПРОФИЛАКТИЧЕСКАЯ РАБОТА
19.00 «УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ». «НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ» (16+).

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 «УТРО С «ТИВИКОМОМ» (6+)
06.30 «СКРОМНОЕ ОБАЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИСКУССТВ» (16+).

19.15 «ПРЯМОЙ ЭФИР» (12+)
21.50 «СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫШИ!»
22.00 Т/С «ПЛЮС ЛЮБОВЬ» (12+)

ТНТ

09.05, 08.55 «ДОМ-2. LITE» (16+)
07.00, 23.00, 00.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» (16+).

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 «УТРО С «ТИВИКОМОМ» (6+)
06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00,

11.00, 12.00, 13.00, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 01.30 «НОВОСТИ ДНЯ» (16+)

14.15, 17.30 М/Ф (6+)
14.30, 21.00 Т/С «ИГРУШКИ» (16+)
17.05 «ВКУСНО» (12+).

СТС

16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30 ПРОГНОЗ ПОГОДЫ. МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)

08.35 «ГОРЯЧАЯ ЛИНИЯ» (16+). ЗУРХАЙ
09.00 «УТРО С «ТИВИКОМОМ» (6+).

10.30 М/С «ПИНГВИНЕНОК ПОРОРО»
06.55 М/С «СМЕШАРИКИ»
07.30 М/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ ТОМА И ДЖЕРРИ»

СТС

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 ПРОГНОЗ ПОГОДЫ. МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)

14.00 Т/С «ВОСЬМИДЕСЯТЫЕ»
15.00 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ» (16+)

НТВ

07.00 «НТВ УТРОМ»
09.10 «СПАСАТЕЛИ» (16+)
09.35 «ДО СУДА» (16+)

09.30, 23.20 «6 КАДРОВ» (16+)
09.45, 17.00 Т/С «ПОСЛЕДНИЙ ИЗ МАГИКЯН»

10.45, 14.00 Т/С «ВОСЬМИДЕСЯТЫЕ»
11.15 Х/Ф «РИДДИК»
15.00 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ» (16+)

НТВ

07.00 «НТВ УТРОМ»
09.10 «СПАСАТЕЛИ» (16+)
09.35 «ДО СУДА» (16+)

ДТВ

06.00 «ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ-2» (16+)
06.20 Х/Ф «ДЕВЯТЬ ЯРДОВ» (16+)
08.30 «УЛЕТНЫЕ ЖИВОТНЫЕ» (16+)

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 СЕЙЧАС
07.10 «УТРО НА 5» (6+)

ДТВ

06.00 «ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ-2» (16+)
06.30, 01.30 Х/Ф «ВСЕ ТО, О ЧЕМ МЫ ТАК ДОЛГО МЕЧТАЛИ» (16+)

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 СЕЙЧАС
07.10 «УТРО НА 5» (6+)

«РОССИЯ 1»

06.00 «УТРО РОССИИ»
10.00 Д/Ф «НА ПОРОГЕ ВЕЧНОСТИ. КОД ДОСТУПА» (12+)

ТНТ

07.00, 23.00, 00.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» (16+).

07.45, 19.00 «УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ». «НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ» (16+).

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 «УТРО С «ТИВИКОМОМ» (6+)
06.30, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00, 14.00,

08.00, 01.00 «НОВОСТИ ДНЯ» (16+). ЗУРХАЙ
08.35 «ЕВРОМАКС». «ОКНО В ЕВРОПУ» (16+)

СТС

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30,

01.50 ПРОГНОЗ ПОГОДЫ. МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
06.00 М/Ф «ЖИЛ У БАБУШКИ КОЗЁЛ», «СВЕТЛЯЧОК» (0+)

Арадаймнай ёһо заншалнууд

МИЛААН - ҮХИБҮҮНЭЙ ЖЭЛТЭЙ БОЛОЛГО

НААДАХА НЮУРНУУД:

1. Үбгэн аба
  2. Нагаса аба
  3. Хүгшэн эжы
  4. Абга эгэшэ
  5. Аба
  6. Эжы
  7. Бага үхибүүн
  8. Түрэлхид, хүршэнэр
- Үйлын удха ушарнууд.

Милаанда дүтын түрэлхид, хайн хүршэнэр, зарим ушарта баян зон, дарганар уригдадаг байһан юм. Милаан иимэ заншалтай байгаа: этигэмжэтэй, найдалтай, үбшлөөгүй зоние уридаг, илангаяа эсэгийн талаһаа олон түрэлхид ерэдэг, мүнгэн бэлэгээ дамжуулдаг хэн. Олонхи ушарта ламада уг унгиингаа, гэр бүлүнгөө түлөө ном уншуулдаг байгаа. Зарим ушарта лама зорюута милаанда уригдажа, ёһо бүтээдэг хэн. Бөөнэр милаанда ерэдэггүй, харин энэ гэр бүлэдэ түрэл гарал хаа, заабол уригдадаг байгаа.

Аба: Аяар холоһоо айлшад ерээ, Ойн баярые хубаалдан ерээ. Айлшад манай, таанадтаа Халуун амар мэндэ!

Сэбэр, гоё, эбдэрээгүй амһарта дээрэ хайша табигдана. Уригдаһан зон нэгэ нэгээрээ гү, али бүлэтээ дүтэлжэ, тэрэ амһарта соо үхибүүнэй багахан бүлэг үһыень хайшалдаг байна. Энэ үһыень наһан соогоо хадагалдаг байгаа.

Милаанай эхиндэ.

Эжы: Дээшээ гаража һуугыт даа! Халуун сайемнай, Халуун эдеемнай

барийт даа! нэеы гэр соо уригдаһан айлшад һууба.

Үбгэн аба: Шара түмэр хулгана жэлдэ минии хүбүүн Болодой Баярайда уг дамжуулагша Бата хүбүүнэй жэлтэй болоһоной найр - милаан боложо байна.

Энхэ түрэлөө нэрлүүлээрэй, **Альган дээрээ** нэрлүүлээрэй, **Абаяа абажа ябаарай,** **Арадтаа хүндэтэй ябажа,** **Ашата гуламтаяа** нэрлүүлээрэй,

- гэжэ үрээгээд, хүбүүндээ даага бэлэг үгэбэ.

(Үхибүүнэй үһэ хайшалаад, амһарта дээрэ мүнгэн бэлэгтэйгээр табина).

Үхибүүнэй нагаса аба: Хурьгэнэйнгөө хүбүүндэ үрээнэб: Солбон шэнги гэрэлтэжэ ябаарай,

Соморлиг шэнги дэлгэржэ ябаарай, Сог хүлдэтэй мандажа ябаарай, Соло сэргэлэн бадаржа ябаарай.

(Үһыень хайшалаад, мүнгэ табина).

Хүгшэн эжы: **Ашата абынгаа нэрые** **Олон жэлдэ**

нэрлүүлжэ, **Омог сарюун ябажа,** **Нангин нэрэ түрыень** **Найман зүгөөр үргэжэ,** **Арад зоной сэдхэлдэ** **Алтан зула болгоолта.**

Минии бэлэг: мүнгэн дээрээ хони бэлэглэнэб.

(Үһыень хайшалаад, мүнгэ барина.)

Саашадаа ерэнэн айлшад үһыень хайшалһанай һүүлдэ мүнгэ, бэлэг сэлэгүүдые барина, эдээнэй дээжэһээ хүртэнэ, үрээл үгэнүүдээ хэлэнэ, дуун-бэлэгүүдээ барина, харин багашуул шагай наадана, амтан бэлэгүүдтэ хүртэнэ.

ДЭРЭ БУЛЯАЛДААН

(Түрын ёһо заншал тухай найруулга)

Хүгшэн эжы: Тэргэ моримнай хаанаб? Түргөөр ерыт!

Хүбүүд! Бараагаа бэлдэе, басагад ерэгты, Янжима басага-найнгаа заһал тээе!

Үбгэн аба: Ехээр бү яарагты. Яараһан хүн хүнэй энеэдэн болодог. Урданай үгэ дуулаа хэн гүт? Саг сагтаа, сахилза хүхэдөө.

Хүгшэн эжы: Энэ ханза соогоо шэрдэгэ хэгты, зохидоор, багтаамжатайгаар тааруулагты.

1-дэхи басаган: Яаһан гоё зөөлэн, хүбэн сагаан хониной ноохон хүнжэлтэй, шэрдэгтэй юм.

2-дохи басаган: Залуушуулнай үдэр бури хүнжэлөө хүбхэнүүлжэ, олон үхибүүдтэй болог!

1-дэхи хүбүүн: Янжимаяа ямар нютаг хүргэхэмнайб?

2-дохи басаган: Сэлэнгэ.

1-дэхи хүбүүн: Хурьгэмнай сонгоол юм гү?

2-дохи басаган: Минии эжы хэлэгшэ: сонгоолдо хононхаар, соорхойдо хоноһониинь дээрэ.

2-дохи хүбүүн: **Соохор гээ гүш моримни,** **Сонгоол гээ гүш**

нүхэрием, **Соохор хадаа морин даа,** **Сонгоолшые хадаа**

нүхэр юм.

Хүгшэн эжы: Сонгоол, монгол гэжэ илгараад яхамнайб, булта буряадууд бэшэ юм гүбди. Залуушуулнай хайн һууг даа!

3-дахи басаган: Би нагасындаа айлшалхадаа, сэлэнгээр дуугарагшаб, дуушые дуулагшаб.

1-дэхи хүбүүн: Дуугаа дуулыш даа!

3-дахи басаган: Харьш, ямар гоё хубсаһан бэ?

4-дэхи хүбүүн: Хурьга эшгэнэй арһан

зөөлэн, Хургы торгоной үнгэ хайхан.

5-дахи басаган: Арһанай зөөлэхэнөөр

хубсаһаяа оёо, Торгоной хайханаар

гадарлаа.

2-дохи хүбүүн: Шухала хэрэгэ хээ гүт? Тэрэ нөөхи дээрэ?

Басагад: Дэрэмнай бэлэн, бэлэн, мартаһыемнай хануулбаш.

3-дахи басаган: Дэрэмнай манай Янжимын баян даа, саахаршые, боохоршые, тогооной хатуушые бии.

Хүгшэн эжы: Ябаха сагнай ерээ, түргэлэгты! (Харгын сэргэм үргэнэ):

Бурхадни, сахюусадни, **Тэнгэрийн олон мүшэд,** **Газар дэлхэйн сахюусад,** **Үриемнай харалсыт.**

Хадамай газарта хайн

ябаг лэ.

(Басагандаа үрээл хэлэнэ):

Минии хайрата

басаганни!

Хариин хүбүүн харатай

бэээ,

Хүндэлхэжэл ябаарай.

Хадам түрэлхид шэрүүн

бэээ,

Хайралхажал үргөөрэй.

Залиршагай залитай,

Унтаршагүй гуламтатай,

Олон зоной дунда тэгшэ

хайхан

Айл боложо һуугты.

(Янжима басаган нүхэдтээ)

бараагаа ашаад, холын харгыда

гарыба.)

Янжима гуниг дуу дуулана:

Уулын модондо донгодо

гэжэ

Уяхан хүхы бурхан та

бья.

Уладай газарта жарга

гэжэ

Урихан эжы юрөөл та

бья.

5-дахи хүбүүн:

Тоонотойхон

хүринөөрөө

Түрын газар ороё,

Түрын түрүү таанартаа

Төөлэйн зугаа бария.

Хурьгэнэй талаһаа хүбүүн:

Газарай холоһоо,

Уһанай утаһаа

Түрэ хурим хүргэжэ

Ерээшэдые угтажа

байнабди.

- Харгы замтнай арюун гү? Хаанаһаа хайшаа ябаһан, ямар угай худанарбта?

Бэрийн талаһаа хүбүүн: **Хүбшын модон**

хүхэрөөшэ,

Хүбдүүд хүн

хүндэлөөшэ.

- Хүбдүүд угайбди. Сэдэнэй ганса басаган Янжимаяа 9 мэнгэтэй, үхэр модон жэлтэй, эхэнэр хүнэй долоон шанар

хургаалитай, аба эжын найдал басагаһаа айл болгохо гэжэ ябаналди. Ганса түлээн гал болохогүй, ганса хүн айл болохогүй гэхэн урданай үгэ бии.

Хүбүүнэй тала: Басагаһаа хүргэжэ ерээ хадаа басаганай заһал барааень наашань аса-рагты.

Доржын хүгшэн аба: Танай басаган манай болоо.

Янжимын тала: Үгы даа, эртэ урданай заншалаар дэрэ буляалдаанаа үнгэргэе.

Янжимын аба: Тиие, туршагты, манай басаганай дэрэ хэрэгтэй гү? Тиибэл, нэрлэгты.

- Юртэмсын 3 улаан гэжэ юун бэ?

(Жабартай тэнгэрийн хаяа улаан, жалгада хэбтэһэн үнэгэн улаан, жаргалтай һамганай хасар улаан).

Доржын тала:

Манай таабари таагты:

Таг-таг тахуули,

тахыа ехэ бухуули,

гутын дабаа дабаһан

гурын түрые унагаһан

бухуули. Юун бэ?

(Тогооной архи)

- Хутага, аарса, уһан.

Янжимын эжы: Таа-

гаагүйт, тиигээ хадаа наада үнгэргэгты.

Доржо: Наадахамнай гү?

Булта: Наадая!

Доржын тала: Зай, буряад

арадай наадан - будаа тария.

Сагаан, хайхан будаа

тарихамнай,

Танай сагаан будаа

дарахабди.

Сагаан хайхан будааемнай юугээр дарахабта?

Янжимын тала харюусана: Танай сагаан будаае дуугаараа дарахабди.

(Бэшэнэй дуулалдан наада наадажа байхада, нэгэ хүбүүн дэрэ хулууха ханаатай, аалихан тэргэ тээшэ ошоно. Булта басагад тэргын хажууда тойрон хамгаална.)

Дэрэ хулуугаад, бэе бээдээ шэдлээжэе байна.

Доржо: Манай дэрэ! Дэрэ бидэ абаабди!

(Хүбүүд, басагад булта дэрээ барихан Янжима Доржо хоёрто дүтэлнэ):

Залуушуул: Янжима, Доржо, таанад хүбүүтэй болохот, хүбүүн тала дэрэ буляажа абаа.

Доржо: Басагадай талын

ехэ дабаа гаталжа, олон даа-бари дүүргэжэ, минии шуран бэрхээр арай шамай дэрэ бу-ляаабди.

Янжима: Нүхэдэй хайниие ханилан танидаг.

Доржо: Моринтой хайниие аялан мэдэдэг. Үетэн нүхэднай эбтэй эетэй һуугыт даа!

Янжима: Хүбүүд, басагад, ёохороо хатарая!

Булта: Хатарая! (Ёохороо хатарна).

Т.М. НАМДАКОВА, **Д.Ж. ХАРАХИНОВА,** **8-дахи СОШ-ой буряад хэлэнэй багшанар.**

"К истокам" **гэхэн номһоо**

Бэлигма ОРБОДОЕВА оршуулан бэлдэбэ.

«АЛТАН СЭРГЭ» гэнэн үндэһэн театрнуудай II уласхоорондын фестивалие угтуулан

ГҮРЭНЭЙ ЕВГЕНИЙ ВАХТАНГОВАЙ НЭРЭМЖЭТЭ АКАДЕМИЧЕСКЭ ТЕАТР УЛААН-ҮДЭ АЙЛШАЛХАНЬ!

Байгша оной сентябриин 1-һээ 7 болотор 3 жэл соо нэгэ удаа үнгэргэгдэдэг "Алтан сэргэ" гэнэн үндэһэн театрнуудай II уласхоорондын фестиваль Улаан-Үдэдэмнай үнгэргэгдэхэнь. Анха түрүүшын иимэ фестиваль Россиин болон Буряадай Соёлой министрствэнүүдэй, Х. Намсараевай нэрэмжэтэ Гүрэнэй Буряад драмын академическэ театрай үүсхэлээр 2011 ондо Улаан-Үдэдэ үнгэргэгдөө һэн гэжэ һануулая. Тиихэдэ тэрэ үедэ харуулагдаһан Г. Башкуевай "Стреноженный век" гэнэн зүжэг (Ц. Бальжановай найруулга) хоёр шанда хүртөө бэлэй.

Энэ II уласхоорондын фестиваль хадаа Россиин болон харин оронуудай үндэһэн-драматическа театрнуудай форум-харалга болохо байна. Тус фестивалиин уг зорилгонууд гэхэдэ, театральна искусствын гол шухала үүргэ бэлүүлдэг үндэһэн искусствые тэрэ зандань үлөөхэ, дабтагдашагүй шэнжэ шанарнуудыень хүгжөөхэ гэнэн уг зорилгонууд болоно. Буряад хэлэһэнээр ородоор оршуулбал, "Алтан сэргэ" хадаа "Золотая коновязь" болоно бшуу. Үни холын саһаа мориёо угтан уядаг сэргэ хадаа нангин үүргэтэй, тиин ажаһуудал, ерээдүйн сагай байдал, зол жаргал түхөөдөг удха шанартай байһан байна.

2014 ондо болохо "Алтан сэргэ" фестиваль хадаа зохёохы лабораториин үндэһэн дээрэ үнгэргэгдэхэ байна. Фестиваль эмхидхэгшэдэй шэлэһэн пьесэнүүдээр фестивалда хабаадагшад (актёрнууд, режиссёрнууд) найруулгын түршлгануудые (эскизүүдые) хэхэ ёһотой болоно. Эдэ түршлгануудыень жюриин гэшүүд сэгнэхэ болоно. Жюриин гэшүүдэй тоодо мэдэжэ театр шэнжэлэгшэд, театр шүүмжэлэгшэд орохо байна.

Фестивалиин программада режиссүрын, актёрско бэлиг талаанай, театр шүүмжэлэгшын талаар, театрай ажалаар зохёохы хүдэлмэрийн уулзалганууд, тиихэ-

дэ тус фестивалиин тусхайта айлшан болохо **Гүрэнэй Евгений Вахтанговай нэрэмжэтэ академическэ театрай** зүжэгүүдые харалганууд болохо юм.

Буряад драмын академическэ театрай болон Ород драматическа театрнуудай тайзанууд дээрэ эгээл эрхим 8 зүжэгөө алдар сууга театр харуулха байна. Нэн түрүүн Соёлой жэлтэй дашарамдуулагдаһан, тиихэдэ "Большие гастроли Театральное лето России-2014" гэжэ нэрлэгдэһэн Россиин Соёлой министрствын гастрол-ин ажал ябуулгын Федеральна түбэй программын ёһоор дуулдаа үзэгдөөгүй, ехэ удха шанартай акци болохонь гэсшэ.

Тиин сентябриин 1-һээ 7 болотор олон тоото шангуудта, нэрлэбэл, "Золотая маска", "Хрустальная Турандот", бусад шангуудта хүртэһэн "Евгений Онегин", "Дядя Ваня", мүн "Анна Каренина", "Посвящение Еве", "Обычное дело", "Тихая моя Родина", "Медея", "Игры одиноких" гэнэн сууга зүжэгүүд харуулагдахань!

Гол рольнуудта бултанай дуратай артистнууд – СССР-эй арадай артист **Василий Лановой**, Россиин арадай артистнууд, Гүрэнэй шангай лауреадууд **Людмила Максакова, Ирина Купченко, Сергей Маковецкий, Евгений Князев, Мария Аронова,**

Алексей Гуськов, Россиин габыята артистнууд Галина Коновалова, Алексей Кузнецов, Юрий Шлыков, Ольга Тумайкина, Юлия Рутберг, Лидия Вележева, Андрей Ильин, Владимир Вдовиченков, мэдээжэ артистнууд Виктор Добронравов, Григорий Антипенко, Евгений

Крегжде, Ольга Лерман, бусад наадаха юм.

Бүхы дэлхэйгээр суутай болоһон Москвагай театрай олондо мэдээжэ зүжэгүүдые харахаяа "Алтан сэргэ" гэнэн театральна фестивалда ерыт гэжэ уншагшад, театрта дуратайшуулые, харагшадые Улаан-Үдэньгөө театруудта уринабди, сууга артист-

нуудтаяа уулзахаа яарыт гэжэ бултанда дуулганабди!

Бэлигма ОРБОДОЕВА
республикын
Соёлой министрствын
сайтаар бэлдэбэ.

ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: сууга театрай зүжэгүүдхэ хэһэгүүд.

Гүрэнэй Х. НАМСАРАЕВАЙ нэрэмжэтэ Буряад драмын академическэ театр тухай

ФЕСТИВАЛЬНУУДА ТҮРЭЛ ТЕАТРНАЙ АМЖАЛТАТАЙ ХАБААДАНА

Шэнэ гурба мянган жэлэй эхинһээ Гүрэнэй Х. Намсараевай нэрэмжэтэ Буряад драмын академическэ театр дээдэ шатын зүжэгүүдые бэлдэжэ, театральна фестивалнуудта эдэбхитэйгээр хабаададаг болонхой.

2002 ондо Эрхүүдэ болоһон "Сибирский транзит" гэнэн театральна фестивалда уригдаһан театрай Б. Гавриловай "Чингис хаан" гэнэн зүжэг харуулжа, I шатын дипломдо хүртэһэн габыятай юм.

2004 ондо Монголдо болоһон харалга-фестивалиин үедэ А. Чеховэй "Хайлгана" ("Чайка") гэнэн зүжэгтээ (Ц. Бальжановай найруулга) хабаадаһан театрай 5 номинацияар лауреат болоһон ехэ аша габыятай байна.

Буряад зоной үльгэр домогуудта үндэһэлһэн, Э. Жамбаловагай "Үлээгэй басагад" гэнэн зүжэг (Э. ба С. Жамбаловтанай найруулга) олон театральна фестивалда хабаадаһан байна. 2004 ондо Москвада болоһон театральна олимпиадада, 2008 ондо Беларусийн Брест хотодо үнгэргэгдэһэн "Белая вежа" гэнэн уласхоорондын театральна фестивалда түрэл театрай "Үлээгэй басагадтаяа" амжалтатай ябажа ерэһэн байна. Тэрэл 2008 ондо Франциин Ницце хотодо

болоһон Россиин искусствын болон киногай уласхоорондын фестивалда баһал энэ зүжэг хабаадаа бэлэй.

2006 ондо Б. Брехтын "Трехгрошовая опера" гэнэн зүжэг (Ц. Бальжановай найруулга) Красноярскда үнгэрһэн "Сибирский транзит" гэнэн театральна фестивалиин дипломдо хүртэһэн байна.

2007 ондо "Сибирский транзит" гэнэн театральна фестиваль Улаан-Үдэдэмнай үнгэргэгдэжэ, Д. Эрдыневэй "Бальжан хатан" гэнэн зүжэг (Б. Жалцановагай найруулга) театрай фестивалиин жюриин анхаралда, фестивалда хабаадагшадта, харагшадта дурадхаа һэн.

2008 ондо Барнаулда болоһон харалгын үедэ "Алтан баг" гэнэн Бүхэроссийн шанда зууршалагдаһан "Максар. Шүһата тала" гэнэн, У. Шекспирэй "Макбет" гэнэн трагедиин удхаар табигдаһан зүжэг (О. Юмөвэй найруулга) түрэл буряад театрай харуулһан байна.

2009 ондо "Алтан баг" гэнэн Бүхэроссийн шангай үргэдхэмэл "Маска-плюс" программаар Москва уригдаһан театрайхиднай "Путь к просветлению" гэнэн зүжэг-медитаци (Ц. Бальжановай найруулга) дурадхаһан юм.

2011 ондо "Алтан сэргэ" гэнэн I уласхоорондын театральна фестиваль дээрэ Г. Башкуевай "Стрено-

«Максар. Шүһата түр» гэнэн зүжэгһөө хэһэг жөннэй век» гэнэн зүжэг (Ц. Бальжановай найруулга) үндэр хэмжээндэ харуулжа, тус фестивалиин хоёр шанда хүртэһэн габыятай байна.

Бэлигма ОРБОДОЕВА
тус театрай сайтаар оршуулан бэлдэбэ.

ИВАЛГЫН ДАСАНДА БУРХАН БҮТЭЭДЭГ БОЛОО

НАНГИН ШҮТӨӨНДЭ СЭДЬХЭЛХЭЭ ЭТИГЭХЭ ШУХАЛА

БУРХАНДА мүргэж, шүтэж байхын тула гунгарбаа зохёоож, сэдхэлдээ этигэнэн бурхадай дүрсэ табигдаг заншал алишье арада бии гэшэ. Урдын сагта буряад арад бурханай дүрсэ заабол дасанда бүтээжэ, гэртээ заладаг байгаа бшуу. Гунгарбаа соогоо табиха бурхамни юунһээ бүридэһэн гэшэб, ямар маани мэгзэм, ямар шүн, гол досоонь хээтэй гэшэб гэжэ урданай хүзэгшэн мэдэдэг байгаа. Харин мүнөө сагта дэлгүүрэй харилсаанай эгсэ хүгжэхэдэ, үмсын хэрэг эрхилэгшэдэй бүтээһэн бурханай дүрсэнүүд наймаанда элбэгээр табигдаһан байдаг. Хэн мэдэхэб даа, ямар бурхан бүтээгдээб, ямар маани, магад, буруу тэмдэгшье табигдаатай байжа болоо. Эдэ бүгэдые хэн шалгахад даа. Наймаалагшад энээн тухай мэдэхэшегүй ха юм даа. Тиймэһээ Буряад ороной хүзэгшэд өөрынгөө һанал үзэлдэ таарама бурха өөһэдэньгөө дасанда захин бүтээхэ арга боломжотой болоо бшуу гэлэн баяртай мэдээсэл дуулгаха хүсэлтэйб.

БУРЯАДА БУРХАН БҮТЭЭЛГҮЕ РОССИИН ПРЕЗИДЕНТ ДЭМЖЭЭ

НЁДОНДО Россиин Президент Владимир Путин Ивалгын дасан ерэхэдээ, Хамба лама Дамба Аюшеев, дид-хамба лама Дагба Очиров болон бусад ламанартай уулзаа бэлэй. Нэгэ часай хүгасаада үнгэрһэн хөөрөлдөөндэ олон асуудалнууд зүбшэгдөө. Тэдэнэй гол асуудалын гэхэдэ, Ивалгын дасанда бурханай дүрсэ бүтээдэг үйлдбэри нээхэ тухай хэлсэгдээ. Президент зүбшэжэ, энэ асуудал шийдэхэ байһанаа мэдүүлэе һэн. Уданшьегүй 30 миллион түхэриг һомологдожо, Германи гүрэнһөө тусхай түхээрэлгэ асарагдаһан байха юм.

Дид-Хамба Дагба Очировай тэмдэглэһээр, иимэ гуулин дүрсэнүүдые бүтээдэг мини-завод Ураалһаа наашаа ондоо газарнуудта үгы, гансал манай Буряад орондо бии болобо гэшэ.

БУРХАН ЮРЫН ХАРА ХҮН БҮТЭЭХЭ ЭРХЭГҮЙ

БУРХАН зураха, бүтээхэ эрхэ дасанай уран бүтээлэй һургуулида шудалдаг юм. Буддын шажанай дээдын һургуулида һураһан шаби бурха бүтээдэг лама болоходоо, лүн, жинан, ван гэлэн эрхэнүүдые абажа, тусхай шата дабадаг гэшэ. Германи гүрэнһөө асарагдаһан шэнэ оньһото хэрэгсэлнүүдые шудалха мэргэжэлтэд хэрэгтэй, гэбэшье Ивалгын дасанай дүрбэн ламанар энэ эрдэм оньһо амжалтаттайгаар шудалжа, шэнжэлжэ, бурханай дүрсэ байгша оной май һараһаа бүтээжэ эхилэнхэй.

Бурханай дүрсэ болон шүтөөнэй бусад зүйлнүүдые бүтээдэг энэ литейнэ цехэй ажал ябуулгыг хүсэндэнь оруулха гэлэн харюу-салгата уялга дид-хамба лама өөр дээрээ даажа абанхай. Харин энэ бурхан бүтээлгын таһагыг лама Эрдэни Сонголов хүтэлбэрилнэ.

- Иимэ заводтой болохо гэлэн хүсэл үнинэй байгаа. Бэелүүлхэнь хүшэр, гэбэшье заводнай ажаллажа эхилээ бшуу. Эндэ олзын хэрэг эрхилхэ гэлэн зорилго табигдана бэшэ. Энэ манай хүзэгтэндэ тон хэрэгтэй ха юм. Шүтэдэг бурхандаа өөһэдэньгөө дархашуулда бүтээлгэхэ гэшэ баһал шухала, - гэжэ Эрдэни лама тэмдэглээ.

Нэн түрүүн дүрсэ пластилинээр бүтээгдэнэ, удаань воскоор хэгдээд, гипсдэ оруулагдана, воскын хайлаад унашахадань, гипсээр хэгдэһэн дүрсэ түмэрөөр гуулигдана.

- Хүлэр, сад (туулган, сайр, зэд гурбыг холиһон шудхаса) болон алюмино холиһон мүнөө үеын шэнэ оньһото шудхасаар дүрсэ бүтээхэбди. Наяшаг дүрсэ бүтээхэ эдэй зүйлнүүдые олоор худалдан абаха гэжэ захил хээбди. Гэбэшье хүн зоной һаналаар, алта, мүнгэн болон бусад эдээршье бүтээхэ аргатайбди, - гэжэ дид-хамба лама Дагба Очиров мэдүүлбэ.

БУРХАНАЙ ДҮРСЭ ЮУННЭЭ БҮРИДЭНЭБ?

Урдын сагта бурхан бүтээхэ гэшэ хэдэн һарын хүшэр ажал байгаа. Харин энэ оньһото түхээрэлгын ашаар багахан сагай болзор соо түргэн мүрөөр бүтээгдэнэ. Ганса бурханай дүрсэ дархалаад лэ, нангин шүтөөнэй зүйл болохохо бэшэ ха юм даа. Бурхан соо маани мэгзэм, хуша модоор бүтээһэн гол болон 9 эрдэни табигдадаг ха юм. Ивалгын дасанай нангин шүтөөнэй хэдэн зуугаад жэлэй сахигдажа байһан бурхадай дүрсэнүүдые эндээ бүтээхэ аргатай болохо.

БУРХАНАЙ ДҮРСЭ БҮХЭН ӨӨРЫН ТОО БҮРИДЭЛТЭЙ

Үшөө нэгэ онсо тэмдэглэмээр шухала зүйл хадаа, Ивалгын дасанай дэргэдэ бүтээгдэһэн бурханай дүрсэ бүхэн өөрын онсо тоотой (номертой) байха. Хэн бурханай дүрсэ худалдан абанаб, тусхай данса соо бэшэгдэхэ, үнэмшэлгэ барюулагдаха. Хожомын үгаараа дамжуулагдаһан бурханай дүрсэ шалгах аргатай болоно. Алишье сагта Ивалгын дасанай данса соо, жэшэнь, иигэжэ бэшээтэй байха: "2014 оной августын 20-до Дугаров Баир Бурхан багшын 200-дахи дүрсэ худалдан абаа". Тийхэдэ бурханай дүрсэ өөрын тусхай тоо бүридхэлтэй, тооинь дабтагдахагүй.

- Ивалгын дасанда бүтээгдэһэн бурха абагшадта тусхай үнэмшэлгэ барюулагдаха. Энэманай хадаа ёһотойл зүб мүрөөр бүтээгдэһэн нангин шүтөөнэй зүйл гэшэ гэлэн манай этигэмжэ, найдүүлга боложо үгэнэ. Энэ үйлэ хэрэг манай харюусалга шанга болгоно гэшэ, - гэжэ дид-хамба лама тэмдэглээ.

БУРХАНАЙ ДҮРСЭ ЗААБОЛ ДАСАНДА БҮТЭЭГДЭХЭ ЁҺОТОН

Үнэхөөрөө, бодомжолон үзэхэдэ, буряад зон хадаа Буряадтаа бүтээгдэһэн бурханай дүрсэ гунгарбаа соогоо табиха, этигэн найдаха шухала хаш. Үнэн зүрхэнһөө буряад арадай соёл, хэлэн ба ажаһуудалай түлөө мүргэн

шүтэхэдөө, хаанаб даа Хитад, Непал, Энэдхэг гүрэнүүдтэ бүтээһэн дүрсэдэ шүтэхөөр, этигэхээр ха гү? Эндэ буряад маягаар, буряад түхэлөөр, бурядай шэглэлээр бүтээгдэһэн зүйл сэдхэлдэмнай, ой ухаандамнайшье дүтэ ха юм.

Ондоо гүрэндэ бүтээгдэһэн бурханай дүрсэнүүд элдэб байдаг. Зүбөөршье, буруугааршье зохёогдоһон. Минии нэгэ танил зон тад ондоо, манай Буряадай шүтэдэг бурхан багшын нүгөө харша шэглэлэй тэмдэгтэй бурханай дүрсэ хари гүрэнһөө асарһан юм. Иимэ ушарнууд үсөөн бэшэ. Буддын шажанай нангин шүтөөнэй зүйлнүүдые бүтээдэг үмсын хэрэг эрхилэгшэдэй эмхинүүд ехэ олон ха юм даа. Олзын түлөө эдэ зүйлнүүдые бүтээгшэд үйлдбэриин оньһо шудалбашье, бурхан бүтээхэ эрхэгүй ха юм. Тиймэһээ бурхан дасангуудта заабол бүтээгдэхэ ёһотой гэжэ ёһо гурим хадууха шухала.

ҮШӨӨ НЭГЭ ГАЖА БУРУУ ҮЗЭГДЭЛ

Нэмэжэ хэлэбэл, мүнөө үе сагай үшөө нэгэ үзэгдэл тухай хөөрөлдөө дэлгэһүү.

Алишье үзэл мүргэлэй шүтөөнэй газарнууд, дасан, дуган, хүмэ, сүмэнүүд, субарганууд заабол тэрэл шүтөөнэй хүзэгшэд бүтээхэ ёһотой байгаа бэшэ гү? Минии түрэхэн Ага нютагта хитад яһатан ерээд, буряадай дасан баридаг, манай Буряад орондо Дунда Азиин яһатан ерээд дасан бүтээжэ байдаг. Харин ондоо шажанай мечеть, сүмэ буряад яһатанда барюулха, бодхоолгохогүйл даа. Нэгэшье шулуу табюулахагүй, дүтэшье үзүүлхэгүй. Харин буряан арад тиймэл наа залхуу болошоо гэшэ гүбди? Анхан буряад арад бултаараа сугларжа, олоной хүсөөр дасан, дуган, субаргануудаа өөһэдөөл баридаг, бүтээдэг найхан заншалтай байгаабди! Нангин шүтөөнэй, сэдхэлэйнгээ нюуса этигэлэй газарнуудтаа иимэл хандасаһаамнай дулдыдажа, түрэлхи найхан буряад хэлэмнайшье хосорон мартагдана ха юм. Түрэл хэлээ алдаһан арад арад бэшэ гэдэг. Харин сэдхэлээрээ, оюун

ухаагаараа хүзэглэн мүргэжэ, нангин шүтөөнэй газарнууд, бүтээлнүүд, эд зүйлнүүд түрэл буряад арадайнгаа маягаар, ёһо заншалаар, элинсгүүдэймнай захяа заршамаар бүтээгдэн са-

хигдахал ёһотой бшуу. Зүб бэшэ гү энэ һанал бодолни, юун гэжэ һананат?

Цырегма САМПИЛОВА. Авторай фото-зурагууд.

НАРАНГАРВУУ

(Нэгэ үйлэтэй зүжэг)

(Түгэсхэл. Эхининь урдахи дугаарта).

ГУРБАДАХИ ҮЗЭГДЭЛ

Нүүдэлшдэй хажууда дээрмийд үзэгдэнэ.

ХЭЛЭМЭРШЭН. Булта наашаа!.. Дүтлэгтэй! Тэнэмэл монголшууд, Тэнгэр уулын эзэн таанадые үршөөжэ байна. Зарлиг сонсогты!

БЭРКЭ ХААН. (Нарангарвууе занана). Энэ үзэсхэлэнтэ эмьн үршөөл гуйхадань, сэдхэлни зөөлэржэ, хэсүү бэрхэ аян замдаа хани болгожо абахамни! Ган тайлдаха үдэр болотор үдэрэй нэгэ дахин уһа абахат... Үнжөөд, нэгэ дахин малаа уһалжа байхат! Губида бороо орожо, гангай тайлдахан үдэр таанар малаа туугаад, эндэһээ зайлаха еһотойт! Найхан эмьетнай хани болгожо абаһан болохоолоороо, "үншэн эшэгэн" шэнги болоһон таанарые би газардуулхагүйб!

2-ДОХИ ХҮН. Хэзээ ган тайлдахаб?!

1-ДЭХИ ХҮН. Гангай нээгдэтэр, эндээ хосорхоннай үлөө! Модоний нүүдэртэ байлгахгүй, юундэ эльхэ руу бидэниие туугаабта?!

Бэркэ хаан хэлэмэришэн хоёр хоорондоо хөөрхлэнэ.

ХЭЛЭМЭРШЭН. Бэркэ хаанай зарлигтай зүршэбэлтнай, энэ эмьетнай, хони малыетнай бултыень буляажа абаад, үлэһэн зонийетнай үнэһэн шандруу болгожорхихобди!

ЭХЭ. Бэркэ хаан, газар дэлхэй дээрэ ори гансахан үхитэйбди. (Уйлана). Ори ганса үхийемнай үршөөжэ хайрлыт!

ЭСЭГЭ. Бэркэ хаан, намайе шагнагты! Хүүгэд, хүгшэдэй хүлөө тээхэ уһаа, ганса хүнэг уһа үгөөд, мал хүрэнгыемнай бултыень абагты! Ганса үхинһөөмнай бү хахасулыт?!

ХЭЛЭМЭРШЭН. Тэнгэр уулын эзэнэй зарлиг! Эзэнэй зарлигһаа алхамшые гаража болохогүй.

НАРАНГАРВУУ. (Урагшаа гараб). Аба, эжымни! Аха дүүнэрни! Минии үгые сонсогты! Үхэхэ түрэхын хоорондо хахасал, зоболоной халадаггүй хорбоо юртэмсэдэ түрэхэн манай хохи гү? Олон хүнэй амиинь абарха ганса хавчиг уһанай сэнтийшые бол, Нарангарвуу энэ хорбоо юртэмсэдэ дэмы түрөөгүй юм байна. Минии хойноһоо эльгэ зүрхэнэйнгөө эбэртэр үйдхар гашуудалда дарагдажа хуунгүй, ахамидаралаа бодожо, гангай тайлдаха сагта элүүр мэндэ эхэ нютагаа бусаарайгты. Хүнэй ганса үри би эхэ эсэгээ үншөрүүлхэ албатай болобоб. Эльгэн садан таанарни, энэ айлай гал гуламтые, үри үндэһиень таһалхагүйе хэшээн бодожо, минии орондо нэгэ үхийе үри болгон үгэжэ, эхэ эсэгэ хоёроймни эльгыень бүтэн болгооройгты!

Бэркэ хаанай сэрэг Нарангарвууе албадан абажа ошообо. Зон үйлэлдана.

ЭЖЫ. Хүүгэмни!... Хүүгыемни хайрлыт! (Газар тэбэрижэ унана).

ДҮРБЭДЭХИ ҮЗЭГДЭЛ

Торгон майхан дотор Нарангарвуу гансаараа үзэгдэнэ.

"Зонийемнай үршөөжэ хайрлагты!" гэжэ минии гуйгаагүй хаамни, яаха байгаа? Бултыемнай хюдажа хаяхамнай гэжэ хүрдүүлээд, табижашые болохо байгаа гү? Гуйжа, мүргэжэ, нүдэндэнэ торсолдоогүй хаамни, уһанай түлөө малыемнай абаад, намайе табижа байгаа гү?

Үүрээр хэрихэ бүхэндөө тэнгэри сэлмэг гү, али бүрхэг гү гэжэ зүрхээ түгшэн хүлээнэб. Үглөө бүри үүрэй туяагай торгон майхание нэбтэ гэрэлтүүлэн байхада, дээрмэшдые захиран дахуулжа ябаһан дошхон эрын гарта үхин бээе тушааха үдэр хойшолбо гэжэ түр зуурахан соо сэдхэл уужам болоһон мэтэ... Юртэмсын нэгэ үдэр тэнгэри бүрхэжэ, бороо ородог жама хэн хойнонь: "Тэрэ үдэр хэзээ нэгэтэ ерэхэ..." гэжэ хүлээнэб. Тэрэ үдэрэй ерэхэдэ, ган нээгдэжэ, эжы абымни, аймаг садан, хүгшэд, хүүгэдэ дахуулаад, нютагаа бусаха сагынь ерэхэ... Тиихэдэнэ би...

Майхан соо Бэркэ хаан ороно.

БЭРКЭ ХААН. Би Тэнгэр уулын ара үбэрие доһолгоһон Хара халхин гэжэ нэршэһэн Бэркэ хаан гэшэб. Жагар, Зунгар, Тангад, Тэлэнгэд гэжэ олон газараар ябаһамби. Шам шэнги найхан үхийе хараагүйб. Түр зуурын шүүрганда удаан халхин хэрэггүй, Бэркэ хаанда удаан хани хэрэггүй. Тэрэ үдэр ши минии нүдэндэ ондохонор харагдажа, сэдхэлэймни бүрхэгтэ сахилгаан сахижа шэнги болго. Монголдо иимэ найхан эмэ байха гэжэ би бодоогүйб. Би шамайе хүсөөр абааб. Би хэнһээшые, юушые гуйжа үзөөгүйб. Харин би мүнөө шамайе гуйжа хүсэлтэй байнаб. Үзэсхэлэн найханиеешни шан болгожо гуйя. Ши минии наһанаймни хани боло. Губида гангай тайлдахада, бидэ урдахи ехэ губиие гаталан дабхижа, Тэнгэр уулые дабаад, бурханай орон Доржлинд ошоожо амидархабди.

Бүргэдэйшые жэгүүрэй суусаха үдэр ерэдэг. Юртэмсэдэ хоморхон түрэдэг найхан эмэ ши энэ тамын губида нүүдэлэй тэмээ хүтэлжэ, наһаяа үнгэргөөд яахабша. Бурханай орондо ошоожо, тэнгэрин дангина мэтээр амидара. Ши намтай хуби табилангаар ушарһан байжа магадгүйш. Түргэн шиидэ! Үлэсхэлэн бүргэд шамайе шэртэжэ байна.

НАРАНГАРВУУ. Губида гангай тайлдаһан үдэр би танай хани болохоб.

БЭРКЭ ХААН. Юундэ би гангай тайлдахые хүлээжэ болонобиб?

НАРАНГАРВУУ. Нүүдэлшэ-дэй бүрин бүтэн замдаа нютаг руугаа шэглэһэн хойно би танай хани болохоор бэлэнби.

БЭРКЭ ХААН. Шинии үгэ сонсоогүй хаамни...

НАРАНГАРВУУ. Энэ минии нүүлшын гуйлта...

БЭРКЭ ХААН. Нүүлшын гуйлта... (Зали). Найхан эмэ, шинии нүүлшын гуйлтые дүүргэжэ, гурбан жэлшые бороогой ороогүй хаа, тэсэжэ хүлээхэб, хэндэшые гар хүрэхэгүйб! Гэбэшые одоо удахагүй бороо орожо, ган тайлдаха. Би зүнгөөрөө мэдэжэ байнаб... Зүнгөөрөө... Энэ тэнгэри намайе хашажа, хааха байба гү?!

ТАБАДАХИ ҮЗЭГДЭЛ

Майхан соо Нарангарвуугай гансаараа байхань үзэгдэнэ.

НАРАНГАРВУУ. Мүнөө үглөөнэй тэнгэри бүрхэжэ... Бурхан минь! Мүнөөдэр тэнгэри бүрхэжэ... Бороогой оробол, ган тайлдаха. Гангай тайлагдабал... Губида гангай тайлагдахада, минии амидаралай нүүлшын үдэр болоно гэхэдэ, этигэхын аргагүй. Эди шэди гэжэ ганса үлгэр соол байдаг. Мүнөөдэр болотор хэды арга мэхэ бодобшые, арга олдобогүй... Олон зоной ами абарха гэдэг лэ сэдхэл соомни зулын түдхэн гэрлэй бадарһан мэтэ. Бадаматаһан зулын... Бусадын харанхы, байлай...

Үнэтэ эрдэни, хоргой торгон... Иимэ баян майхан хүн болоһооршые хаража үзөөгүйб, зүүдэлээшые гүйб... Эдэ бүгэдэ хари холын газарай хүнэй шуһанай үнэртэй... (Бороо дуһана). Энэ юум? (Амия даран иагнаархана). Бороогой дуһал... Нэгэн, хоёр... Бороо дуһана... Хахасаха сагни ерэбэ гү?.. Бэркэ хаан мэтэ хүйтэн догшин нүдэтэй хүниие энэ наһандаа хараагүйб... Тэрэ бороогой орохые хүлээжэ, толгой дээрэмни үлэсхэлэн бүргэдэй нүдөөр намайе соо шэртэжэ һууна... Үгы... Үгы... Иихэдэ яажа байнабиб?! Зүүдэлжэ байна гүб? Али дэмьржэ гү?!

Тэнгэриин дугарха соностоно. Тэнгэри дугарна... Тэнгэри дугаржа, намайе дуудажэ байна...

Нарангарвуу үлгэр янзалгаад, дэглээ нэмэрижэ, майханһаа гараха эмэс ябатарнь, урдаһаань Бэркэ хаан ороно.

БЭРКЭ ХААН. Би хэлэһэн үгэдөө эзэн байдагби... Нарангарвуу, шышые хэлэһэн үгэдөө эзэн бай! Тэнгэри хура бороо хайрлажа, губиин ган тайлагдахань... Губиин

СЭНГЫН ЭРДЭНИ

гангай тайлдахада, миниишые ган тайлаха үдэр хүрэхэ ерэбэ.

Бэркэ хаан хутигаһаа зүүнэс ябаһан бүһээ тайлажа, майханай булан руу шэдэнэ.

НАРАНГАРВУУ. Би зориг муутай үхин болобошые, хэлэһэн үгэдөө эзэн байхаб. Ганса танда бэшэ, эхэ нютагтаа амалһан ама үгэ гэжэ бии. Хоюулайнь нэгэ зэргэ бэлүүлхэ арга үгы. Би нютагһаа хэтын хэтэдэ яаха болоно гүб?

БЭРКЭ ХААН. Хэтын хэтэдэ.

НАРАНГАРВУУ. Бороогой ороходо, манайхин нүүхэ албатай. Минии сэдхэл дотороо амалһан бодол гэхэдэ, энэ хойто хада дээрэ гаража, аба эжы, аха дүүнэрийнгээ нүүдэлэй далда оротор хаража халаха ёһо гүйсэдхэхэ гэнэн...

Губида амидархада хэды хүндэ байбашые, түрэхэ үдэһэн нютагни. Холо ябахынгаа урда нютаг уһандаа үгөө шэбэнэжэ хэлэдэг манай монгол ёһо. Тэнгэриде түрөөгүй, газарта түрэхэн би тэрэ ёһотой зүрилдэжэ аргагүйб. Танай хэлэһэн бурханай орон Доржлиндые байг, хаанашые байг, би аба эжы, амараг садантайгаа, эхэ нютагтайгаа үриин ёһоор таһаран халаха гэжэ бодожо ябааб. Минии нүүлшын гуйлта энэ байна. Энэниие бэлүүлһэн хойномни та минии бэе яажа эдлэхээс өөрөө мэдээрэйгты.

Эпилог

Бороо ороно. Нарангарвуу үндэр хада дээрэ аласые шэртэн зогсоно. Бороодо тэрлигын нэбтэ норожо, бээдэнь нялдаад, найхан бэвэнь тодорүүлна. Бэркэ хаан тэсэжэ ядан зогсоно.

НАРАНГАРВУУ. Аба, эжы! Амараг садан минь ээ! Нарангарвуутнай энээхэн наһанайнгаа амидаралда үргэлжэ наран гарахын шэнээн бодожо ябааб. Гэбэшые ханагдаагүй хара хүйтэн эльгэтэнэй гарта буляагдажа, хаб харанхы болодог юм байна. Нарангарвуутнай яагаад нарагүй амидарха бэлэй... Амараг садан, айл аймаг минь! Би таанарайнгаа амиие өөрынгөө амьар абараб. Нарангарвуугаа ханажа, дурсажа ябаарайгты! Үри хүүгэдэйтнай үлгэр домогто ярижа ябабал, амиды ябаһанһаа илгаатай юумэниинь үгы бэшэ гү? Говь минь! Эрхэлжэ, хульбэржэ үдэһэн эхэ найхан нютаг минь! Ган халуунһааши зугадажа ябаһаар, гай зоболондо унааб гэжэ гажаран гомдохо юун бэлэй. Үхэбэшые, түрэхэшые, үйлэ заяагаар холбоотой нютагһаа халажа, хайшаа яахабиб. Хүсөөр буляагдан ошохо хари газар бурханай орон болобошые, тамын оронһоо ямар илгаатайб?.. Нарангарвутнай амияа нютагтаа орхилоо! Тэнгэриде ниидэжэ гараад, газартаа уһанан шубуухайл гэлээ!

Нарангарвуу хэды харайсаад, хадаһаа халин унаба.

Монголой элитэ мэдээжэ уран зохиолшо Сэнгын ЭРДЭНИИН бэшэһэн "НАРАНГАРВУУ" гэжэ расказ Доржо СУЛЬТИМОВ монголһоо оршуулжа, тайзанай хэлэндэ оруулба.

Дугаржаб ДАШИЕВАЙ 75 жэлэй ойдо зорюулнаб

НЭРЭНЬ ҮЛЭХЭ МҮНХЭДӨӨ

Сартуулай юһэн голой нэгэ Сайхан Тори нютагһаамнай Бэлигтэй зон гарадаг юм, Бүхы дэлхэйдэ мэдээжэ!

Хада, үндэр ууланууднай, Хурдан, тунгалаг Ториимнай гол,

Хангай баян баабаймнай Хэсүү зоние үргэдэг юм. Хурса шэмэтэй ногоомнай, Хододоол сэбэр

байгаалимнай, Холын домог түүхэмнай Хэсүү хүбүүдэ дэмжэнэ гү? Тэрэ бэлигтэй зоной нэгэн Түрэхэ Уулзар нютагта, Хачинууд угай айлайда Хамагта мэдээжэ

Дугаржаб. Бага балшар наһанһаа Байһан тоонто нютагтаа, Эхин нургуули дүүргэжэ,

Эхилбэ ажабайдалай замые. Арадай ансамбльда хабаадажа,

"Ара Ториёо" хангюурдажа, Алцаг, Тори нютагуудтаа Аймаг зоноо урмашуулба.

Хүдэр шанга бээтэй, Хүсэ шадалаар дутаагүй, Хорёод эдир наһандаа Хаяба бултаниие Сурхарбаанда. Уран бэлигээ дээшлүүлхээс Ураалай консерваторидо

оробо. "Ураалай самоцвет" фестивалда Урагшатай дуулан гайхуулба.

Глинкын нэрэмжэтэ конкурсдо

Гүрэнэй дуушадай дундаһаа Ирагуу хоолойгоороо гайхуулжа,

Илажа гараба эрхимээр. Бурядадай оперын тайзан дээрэ

Бэлигээ дээшэнэ үргөө юм, Дүшөөд рольнуудые гүйсэдхөө, Дэлхэй дүүрэн хангюурдаа.

СССР-эй арадай артист, Совет гүрэн хүндэлөө,

Солынь дээшэнэ үргөө юм. Ирагуу найхан хоолойень, Илдам энэбхилһэн

шарайень Зэдын зон мартахагүй, Золтой талаантай хубүүгээ. Түрэхэн тоонто нютагтан Томо хүшөө бодхоогдоо. Үргэн Буряад орондоо Үлэхэ нэрэнэ мүнхэдөө!

Борис ДАМБАЕВ.

Зэдын аймаг, Дээдэ Тори нютаг, 2014 он.

НТВ

07.00 «НТВ УТРОМ»
09.10 «СПАСАТЕЛИ» (16+)
09.35 «ДО СУДА» (16+)
10.35, 11.20 Т/С «ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА» (16+)
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 «СЕГОДНЯ»
12.55 «СУД ПРИСЯЖНЫХ» (16+)
14.20 «СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ» (16+)
15.30 «ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА» (16+)
16.35, 19.35 «ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ»

17.30 Т/С «МОСКВА. ТРИ ВОКЗАЛА-8» (16+)
20.50 Т/С «БРАТ ЗА БРАТА» (16+)
22.45 Т/С «МЕНТОВСКИЕ ВОЙНЫ» (16+)
00.35 Т/С «ГЛУХАРЬ. ВОЗВРАЩЕНИЕ» (16+)
01.35 Т/С «ДВОЕ С ПИСТОЛЕТАМИ» (16+)
03.30 ФУТБОЛ. ЛИГА ЧЕМПИОНОВ УЕФА. «СТАНДАРТ» (БЕЛЬГИЯ) - «ЗЕНИТ» (РОССИЯ). ПРЯМАЯ ТРАНСЛЯЦИЯ
05.40 «ЛИГА ЧЕМПИОНОВ УЕФА. ОБЗОР»
06.10 Т/С «ТРИ ЗВЕЗДЫ» (16+)

ДТВ

06.00, 03.10 «ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ-2» (16+)
06.50, 01.30 Х/Ф «ЧЕРНЫЙ ОКЕАН» (16+)
08.30 «УЛЕТНЫЕ ЖИВОТНЫЕ» (16+)
09.30 Т/С «ДАЛЬНОБОЙЩИКИ-2» (16+)
11.30 Т/С «СОЛДАТЫ-17» (16+)
14.30 «ДОРОГА» (16+)
15.30 «ЕСТЬ ТЕМА» (16+)
16.30 «ЧТО СКРЫВАЮТ ТАКСИСТЫ?» (16+)
17.30, 18.00 «ВНЕ ЗАКОНА» (16+)
18.30, 20.30 «ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ» (16+)
19.00, 00.00 «УЛЕТНОЕ ВИДЕО» (16+)

22.00 «КВН. ИГРАЮТ ВСЕ» (16+)
23.00 Т/С «СОЛДАТЫ-9» (16+)
00.30 Т/С «ДНЕВНИКИ «КРАСНОЙ ТУФЕЛЬКИ» (18+)
01.00 «УДАЧНАЯ НОЧЬ» (16+)
03.30 «КОРОЛИ НОКАУТОВ» (16+)
04.00 М/Ф (0+)

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 СЕЙЧАС
07.10 «УТРО НА 5» (6+)
10.30 «МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ»

11.30 Х/Ф «ДАЧНАЯ ПОЕЗДКА СЕРЖАНТА ЦЫБУЛИ» (12+)
13.30, 14.55, 16.15, 17.00, 18.00 Т/С «ГАРДЕМАРИНЫ, ВПЕРЕД!» (12+)
20.00, 20.30, 21.00 Т/С «ДЕТЕКТИВЫ» (16+)
21.30, 22.15, 23.25, 00.10 Т/С «СЛЕД» (16+)
01.00 Х/Ф «МЕДОВЫЙ МЕСЯЦ» (12+)
02.50 Х/Ф «ПО СЕМЕЙНЫМ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАМ» (12+)
05.25 Х/Ф «ТАЙНА ЗАПИСНОЙ КНИЖКИ» (12+)

Четверг, 21

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 «ДОБРОЕ УТРО»
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.10, 05.15 «КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА»
10.45 «ЖИТЬ ЗДОРОВО!» (12+)
11.55 «МОДНЫЙ ПРИГОВОР»
13.10 «ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ»
13.20, 22.30 Т/С «ЛИЧНАЯ ЖИЗНЬ СЛЕДОВАТЕЛЯ САВЕЛЬЕВА» (16+)
15.25 «ДОБРЫЙ ДЕНЬ»
16.20 Т/С «ЯСМИН» (16+)
18.00 «НАЕДИНЕ СО ВСЕМИ» (16+)
19.00 ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ С СУБТИТРАМИ
19.50 «ДАВАЙ ПОЖЕНИМСЯ!» (16+)
20.50 «ПУСТЬ ГОВОРЯТ» (16+)
22.00 «ВРЕМЯ»
00.30 Т/С «ФАРГО». «ГОРОДСКИЕ ПИЖОНЫ» (18+)
02.20 Х/Ф «ОСЛЕПЛЕННЫЙ ЖЕЛАНИЯМИ» (12+)
04.25 «В НАШЕ ВРЕМЯ» (12+)

«РОССИЯ 1»

06.00 «УТРО РОССИИ»
10.00 Д/Ф «НА ПОРОГЕ ВЕЧНОСТИ. КОД ДОСТУПА» (12+)
10.55 «О САМОМ ГЛАВНОМ»
12.00, 15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ
12.30, 15.30, 18.45, 20.35 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. «ВЕСТИ-БУРЯТИЯ»
12.50, 15.50, 19.05 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ (12+)
13.00 Т/С «ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ» (12+)
14.00 «ОСОБЫЙ СЛУЧАЙ» (12+)
16.00 «БОЛЬШИЕ НАДЕЖДЫ» (12+)
17.00 Т/С «ПОКА СТАНИЦА СПИТ» (12+)

19.15 «ПРЯМОЙ ЭФИР» (12+)
21.50 «СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫШИ!»
22.00 Т/С «ПЛЮС ЛЮБОВЬ» (12+)
01.40 Д/Ф «ПЛАНЕТА ВАВИЛОН. ХРОНИКИ ВЕЛИКОЙ РЕЦЕССИИ» (16+)

ТНТ

07.00, 23.00, 00.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» (16+). ПОГОДА
07.30, 19.15 РЕТРО-НОВОСТИ. «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». «ОБРАТНЫЙ ОТСЧЕТ» (16+). ПОГОДА
07.45, 19.00 «УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ». «НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ» (16+). ПОГОДА
08.00 М/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ РЕКСА»
08.30, 19.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» (16+)
08.55 «ДОМ-2. ЛПЕ» (16+)
10.30 «БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ» (16+)
11.30 Х/Ф «ШАГ ВПЕРЕД-3Д» (16+)
13.30 «КОМЕДИ-КЛАБ». ЛУЧШЕЕ (16+)
14.00 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». «МИРОВЫЕ НОВОСТИ» (16+)
14.15 РЕТРО-НОВОСТИ. «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». ОБРАТНЫЙ ОТСЧЕТ (16+)
14.30 Т/С «РЕАЛЬНЫЕ ПАЦАНЫ» (16+)
20.00 «ФИЗРУК» (16+)
20.30 «ДРУЖБА НАРОДОВ» (16+)
21.00 Х/Ф «ШАГ ВПЕРЕД-4» (16+)
00.00 «ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ» (16+)
01.00 Х/Ф «БЭТМЕН» (16+)

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 «УТРО С «ТИВИКОМОМ» (6+)
06.30, 09.30, 19.30, 21.30, 23.00 «НОВОСТИ ДНЯ» (16+)
07.00, 10.00 «В ТЕМЕ» (16+). ЗУРХАЙ

08.00, 01.00 «НОВОСТИ ДНЯ» (16+). ЗУРХАЙ
08.30 «ЕСТЬ РАЗГОВОР» (16+)
09.00 «УТРО С «ТИВИКОМОМ» (6+). ЗУРХАЙ
10.30 М/С «ДРУЗЬЯ АНГЕЛОВ» (6+)
10.45 М/С «ВИРУС АТАКУЕТ» (6+)
11.05, 15.05 Т/С «БЫВШАЯ» (16+)
12.05, 16.05 Т/С «ГОСПОЖА ГОРНИЧНАЯ» (16+)
13.05 Х/Ф «МНИМЫЙ БОЛЬНОЙ», 1 С (12+)
14.15 М/Ф (6+)
14.30, 21.00 Т/С «ИГРУШКИ» (16+)
17.05 Д/Ф «ПУЛЕМЕТ» (16+)
18.05 «ЗАЧАРОВАННЫЕ» (16+). ЗУРХАЙ
19.00 «РАДАР-СПОРТ» (6+). ЗУРХАЙ
20.00 «УГОЛ ЗРЕНИЯ» (16+)
20.05 Т/С «ИСТОРИЯ ЛЕТЧИКА» (16+)
22.00 Т/С «ВЫЗОВ-2» (16+)
23.30 «ТОП-МОДЕЛЬ ПО-АМЕРИКАНСКИ» (16+). ЗУРХАЙ
01.30 «НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ» (16+)

СТС

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 ПРОГНОЗ ПОГОДЫ. МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
06.00 М/Ф «ВАРЕЖКА», «СВЕТЛЯЧОК» (0+)
06.35 М/С «ПИНГВИНЕНОК ПОРОРО»
06.55 М/С «СМЕШАРИКИ»
07.30 М/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ ТОМА И ДЖЕРРИ»
08.00 «ОСТОРОЖНО: ДЕТИ!» (16+)
08.30, 09.40, 18.30, 19.00, 20.00 Т/С «ВОРОНИНЫ»
09.00, 13.30, 19.30, 00.00 «МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ» (0+)

09.30, 23.45 «6 КАДРОВ» (16+)
10.10, 17.00 Т/С «ПОСЛЕДНИЙ ИЗ МАГИКЯН»
11.10, 14.00 Т/С «ВОСЬМИДЕСЯТЫЕ»
11.40 Х/Ф «НАПРОЛОМ»
15.00 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ» (16+)
18.00, 21.00 Т/С «КУХНЯ»
21.30 Х/Ф «ЧАС РАСПЛАТЫ»
00.30 «БОЛЬШОЙ ВОПРОС» (16+)
01.00 Х/Ф «КАЗААМ»
02.45 Т/С «ДВА КОРОЛЯ»
03.15 «ХОЧУ ВЕРИТЬ» (16+)
03.45 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

НТВ

07.00 «НТВ УТРОМ»
09.10 «СПАСАТЕЛИ» (16+)
09.35 «ДО СУДА» (16+)
10.35, 11.20 Т/С «ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА» (16+)
11.00, 14.00, 17.00, 20.00, 00.35 «СЕГОДНЯ»
12.55 «СУД ПРИСЯЖНЫХ» (16+)
14.20 «СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ» (16+)
15.30 «ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА» (16+)
16.35, 19.35 «ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ»
17.30 Т/С «МОСКВА. ТРИ ВОКЗАЛА-8» (16+)
20.55 Т/С «БРАТ ЗА БРАТА» (16+)
22.50 Т/С «МЕНТОВСКИЕ ВОЙНЫ» (16+)
01.00 Т/С «ГЛУХАРЬ. ВОЗВРАЩЕНИЕ» (16+)
02.55 «ДАЧНЫЙ ОТВЕТ» (0+)
03.55 «ДИКИЙ МИР» (0+)
04.05 Т/С «ДВОЕ С ПИСТОЛЕТАМИ» (16+)
06.00 Т/С «ТРИ ЗВЕЗДЫ» (16+)

ДТВ

06.00 «ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ-2» (16+)
06.30, 01.30 Х/Ф «КРЫСЫ, ИЛИ НОЧНАЯ МАФИЯ» (16+)
08.30 «УЛЕТНЫЕ ЖИВОТНЫЕ» (16+)
09.30 Т/С «ДАЛЬНОБОЙЩИКИ-2» (16+)
11.30 Т/С «СОЛДАТЫ-17» (16+)
14.30 «ДОРОГА» (16+)
15.30 «ЕСТЬ ТЕМА» (16+)
16.30 «ЧТО СКРЫВАЮТ МОГИЛЬЩИКИ?» (16+)
17.30, 18.00 «ВНЕ ЗАКОНА» (16+)
18.30, 20.30 «ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ» (16+)
19.00, 00.00 «УЛЕТНОЕ ВИДЕО» (16+)
22.00 «КВН. ИГРАЮТ ВСЕ» (16+)
23.00 Т/С «СОЛДАТЫ-9» (16+)
00.30 Т/С «ДНЕВНИКИ «КРАСНОЙ ТУФЕЛЬКИ» (18+)
01.00 «УДАЧНАЯ НОЧЬ» (16+)
03.30 «КОРОЛИ НОКАУТОВ» (16+)
04.00 М/Ф (0+)

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 СЕЙЧАС
07.10 «УТРО НА 5» (6+)
10.30 «МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ»
11.30, 05.05 Х/Ф «КОНЕЦ ИМПЕРАТОРА ТАЙГИ» (12+)
13.30, 14.35, 15.40, 17.00, 17.20, 18.20 Т/С «ЕРМАК» (12+)
20.00, 20.30, 21.00 Т/С «ДЕТЕКТИВЫ» (16+)
21.30, 22.15, 23.25, 00.15 Т/С «СЛЕД» (16+)
01.00 Х/Ф «ЯДЫ, ИЛИ ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ ОТРАВЛЕНИЙ» (12+)
03.15 Х/Ф «МЕДОВЫЙ МЕСЯЦ» (12+)

Пятница, 22

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00 «ДОБРОЕ УТРО»
10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.10, 05.35 «КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА»
10.45 «ЖИТЬ ЗДОРОВО!» (12+)
11.55 «МОДНЫЙ ПРИГОВОР»
13.10 «ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ»
13.20 Т/С «ЛИЧНАЯ ЖИЗНЬ СЛЕДОВАТЕЛЯ САВЕЛЬЕВА» (16+)
15.25 «ДОБРЫЙ ДЕНЬ»
16.20 Т/С «ЯСМИН» (16+)
18.00 «НАЕДИНЕ СО ВСЕМИ» (16+)
19.00 ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ С СУБТИТРАМИ
19.50 «ПОЛЕ ЧУДЕС»
20.50, 22.30 «ТОЧЬ-В-ТОЧЬ»
22.00 «ВРЕМЯ»
00.25 Д/Ф «АГНЕТА: АББА И ДАЛЕЕ...» «ГОРОДСКИЕ ПИЖОНЫ»
01.30 Х/Ф «ТОНКАЯ КРАСНАЯ ЛИНИЯ» (16+)
04.40 «В НАШЕ ВРЕМЯ» (12+)

«РОССИЯ 1»

06.00 «УТРО РОССИИ»
10.00 Д/Ф «ТАЙНЫ СЕКРЕТНЫХ ПРОТОКОЛОВ» (12+)
10.55 «О САМОМ ГЛАВНОМ»
12.00, 15.00, 18.00, 21.00 ВЕСТИ
12.30, 15.30, 18.45, 20.35 МЕСТНОЕ ВРЕМЯ. «ВЕСТИ-БУРЯТИЯ»
12.50, 15.50, 19.05 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ (12+)
13.00 Т/С «ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ» (12+)
14.00 «ОСОБЫЙ СЛУЧАЙ» (12+)
16.00 «БОЛЬШИЕ НАДЕЖДЫ» (12+)
17.00 Т/С «ПОКА СТАНИЦА СПИТ» (12+)

19.15 «ПРЯМОЙ ЭФИР» (12+)
22.00 Х/Ф «ИДЕАЛЬНЫЙ МУЖЧИНА» (12+)
01.40 «ЖИВОЙ ЗВУК»

ТНТ

07.00, 23.00, 00.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» (16+). ПОГОДА
07.30, 19.15 РЕТРО-НОВОСТИ. «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». ОБРАТНЫЙ ОТСЧЕТ (16+). ПОГОДА
07.45, 19.00 «УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ». «НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ» (16+). ПОГОДА
08.00 М/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ РЕКСА»
08.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» (16+)
08.55 «ДОМ-2. ЛПЕ» (16+)
10.30 «БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ» (16+)
11.30 Х/Ф «ШАГ ВПЕРЕД-4» (16+)
13.30 Т/С «УНИВЕР» (16+)
14.00 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». «МИРОВЫЕ НОВОСТИ» (16+)
14.15 РЕТРО-НОВОСТИ. «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». ОБРАТНЫЙ ОТСЧЕТ (16+)
14.30 «УНИВЕР»
19.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». (16+)
20.00 «СОМЕДИ WOMEN»
21.00 «КОМЕДИ-КЛАБ» В ЮРМАЛЕ (16+)
22.00 «СОМЕДИ БАТТЛ». СУПЕРСЕЗОН (16+)
23.30 «ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ» (16+)
01.00 «НЕ СПАТЬ»
02.00 Х/Ф «ВОЗВРАЩЕНИЕ БЭТМАНА» (16+)

ТИВИКОМ

06.00, 07.30 «УТРО С «ТИВИКОМОМ» (6+)
06.30, 08.00, 09.30, 11.00, 12.00, 13.00,

14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 00.00, 02.15 «НОВОСТИ ДНЯ» (16+)
07.00, 10.00 «В ТЕМЕ» (16+). ЗУРХАЙ
08.30 «УГОЛ ЗРЕНИЯ» (16+). ЗУРХАЙ
08.35 «РАДАР-СПОРТ» (6+)
09.00 «УТРО С «ТИВИКОМОМ» (6+). ЗУРХАЙ
10.30 М/С «ДРУЗЬЯ АНГЕЛОВ» (6+)
10.45 М/С «ВИРУС АТАКУЕТ» (6+)
11.05, 15.05 Т/С «БЫВШАЯ» (16+)
12.05, 16.05 Т/С «ГОСПОЖА ГОРНИЧНАЯ» (16+)
13.05 Х/Ф «МНИМЫЙ БОЛЬНОЙ», 2 С (12+)
14.10 М/Ф (6+)
14.30, 21.00 Т/С «ИГРУШКИ» (16+)
17.05 Д/Ф «ВОКРУГ СВЕТА НА ВОЗДУШНОМ ШАРЕ» (16+)
18.05 «ЗАЧАРОВАННЫЕ» (16+). ЗУРХАЙ
19.00 «ВО САДУ ЛИ, В ОГОРОДЕ» (12+). ЗУРХАЙ
20.05 Т/С «ИСТОРИЯ ЛЕТЧИКА» (16+)
22.00 Х/Ф «КОЛОМБИАНА» (16+)
00.30 Х/Ф «ЧЕРНЫЕ БАБОЧКИ» (16+)
02.45 «НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ» (16+)

СТС

07.00, 09.20, 11.05, 13.30, 16.30, 18.55, 21.55, 23.25, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 ПРОГНОЗ ПОГОДЫ. МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ (0+)
06.00 М/Ф «ЛИСА И ЗАЯЦ», «ДЕД МОРОЗ И СЕРЫЙ ВОЛК» (0+)
06.35 М/С «ПИНГВИНЕНОК ПОРОРО»
06.55 М/С «СМЕШАРИКИ»
07.30 М/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ ТОМА И ДЖЕРРИ»
08.00 «ОСТОРОЖНО: ДЕТИ!» (16+)

08.30 Т/С «ВОРОНИНЫ»
09.00, 13.30, 18.30 «МЕСТНОЕ ВРЕМЯ НА СТС-БАЙКАЛ» (0+)
09.30, 14.00 «6 КАДРОВ» (16+)
09.45 Т/С «ПОСЛЕДНИЙ ИЗ МАГИКЯН»
10.45 Т/С «ВОСЬМИДЕСЯТЫЕ»
11.15 Х/Ф «ЧАС РАСПЛАТЫ»
14.10 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ» (16+)
23.00 «СТУДЕНТЫ» (16+)
00.00 Х/Ф «ПРОСТЫЕ СЛОЖНОСТИ»
02.15 Т/С «ДВА КОРОЛЯ»
02.45 «ХОЧУ ВЕРИТЬ» (16+)
03.15 М/Ф «КЛУБ ВИНКС. МЕСТЬ ТРИКС»
04.05 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

НТВ

07.00 «НТВ УТРОМ»
09.10 «СПАСАТЕЛИ» (16+)
09.35 «ДО СУДА» (16+)
10.35, 11.20 Т/С «ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА» (16+)
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 «СЕГОДНЯ»
12.55 «СУД ПРИСЯЖНЫХ» (16+)
14.20 «СУД ПРИСЯЖНЫХ. ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ» (16+)
15.30 «ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА» (16+)
16.35, 19.35 «ОБЗОР. ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ»
17.30 Т/С «МОСКВА. ТРИ ВОКЗАЛА-8» (16+)
20.55 Т/С «БРАТ ЗА БРАТА» (16+)
00.50 Т/С «ГЛУХАРЬ. ВОЗВРАЩЕНИЕ» (16+)
03.50 «ДИКИЙ МИР» (0+)
04.20 Т/С «ГРЯЗНАЯ РАБОТА» (16+)
06.05 Т/С «ТРИ ЗВЕЗДЫ» (16+)

ДТВ

06.00 «ВЕСЕЛЫЕ ИСТОРИИ ИЗ ЖИЗНИ-2» (16+)
06.30, 01.30 Х/Ф «СРЕДЬ БЕЛА ДНЯ» (16+)
08.30 «УЛЕТНЫЕ ЖИВОТНЫЕ» (16+)
09.30 Т/С «ДАЛЬНОБОЙЩИКИ-2» (16+)
11.30 Т/С «СОЛДАТЫ-17» (16+)
14.30 «ДОРОГА» (16+)
15.30 «ЕСТЬ ТЕМА» (16+)
16.30 «ЧТО СКРЫВАЕТ ПТИЧИЙ РЫНОК?» (16+)
17.30, 18.00 «ВНЕ ЗАКОНА» (16+)
18.30, 21.00 «ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ» (16+)
19.00, 00.00 «УЛЕТНОЕ ВИДЕО» (16+)
20.00 «МАШИНА» (16+)
22.00 «КВН. ИГРАЮТ ВСЕ» (16+)
23.00 Т/С «СОЛДАТЫ-9» (16+)
00.30 Т/С «ДНЕВНИКИ «КРАСНОЙ ТУФЕЛЬКИ» (18+)
01.00 «УДАЧНАЯ НОЧЬ» (16+)
03.25 «КОРОЛИ НОКАУТОВ» (16+)
03.55 М/Ф (0+)

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30 СЕЙЧАС
07.10 «МОМЕНТ ИСТИНЫ» (16+)
08.00 «УТРО НА 5» (6+)
10.30 «МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ»
11.30, 12.40, 14.20 Т/С «КОРТИК» (12+)
13.30 Х/Ф «КОРТИК» (12+)
15.30, 17.10, 18.20 Т/С «БРОНЗОВАЯ ПТИЦА» (12+)
17.00 Х/Ф «БРОНЗОВАЯ ПТИЦА» (12+)
20.00, 20.45, 21.35, 22.15, 23.00, 23.40, 00.25, 01.15, 02.00, 02.45 Т/С «СЛЕД» (16+)
03.35, 04.30, 05.30, 06.25 Т/С «ГАРДЕМАРИНЫ, ВПЕРЕД!» (12+)
07.20 Х/Ф «ЯДЫ, ИЛИ ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ ОТРАВЛЕНИЙ» (12+)

Суббота, 23

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00, 07.10 Х/Ф «УБИЙСТВО В САН-ШАЙН-МЕНОР» (16+)

«РОССИЯ 1»

06.00 Х/Ф «ЦЕЛЮТСЯ ЗОРИ»

ТНТ

07.00 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» (16+).

ТИВИКОМ

06.00, 10.00 «ВО САДУ ЛИ, В ОГОРОДЕ» (12+).

СТС

17.00 М/С «ВОИНЫ МИФОВ»: «ХРАНИТЕЛИ ЛЕГЕНД» (12+)

ДТВ

09.15 ЛОТЕРЕЯ «ЗОЛОТОЙ КЛЮЧ» (0+)

5 КАНАЛ

09.00 М/Ф «... (0+)»

Воскресенье, 24

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00 НОВОСТИ

«РОССИЯ 1»

06.15 Х/Ф «ВОЗВРАТА НЕТ»

ТНТ

07.00 М/Ф «ШАЛТАЙ-БОЛТАЙ», «В ЗООПАРКЕ - РЕМОНТ» (6+)

СТС

08.00, 10.00 «ВКУСНО» (12+).

ДТВ

09.15 «РУССКОЕ ЛОТО ПЛЮС» (0+)

5 КАНАЛ

09.15 М/Ф «... (0+)»

ВОЗРАСТНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ В ТЕЛЕПРОГРАММЕ

В телепрограмме с 27 августа, согласно ФЗ от 29.12.2010 «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию», вступающему в силу с 1 сентября 2012 года, будут присутствовать знаки о возрастных ограничениях:

ТИВИКОМ

06.05 Д/Ф «ВОКРУГ СВЕТА НА ВОЗДУШНОМ ШАРЕ» (16+)

НТВ

07.00 Т/С «ПОРОХ И ДРОБЬ» (16+)

АМАРШАЛГАНУУД

ХҮНДЭТЭ ЭРДЭМ МАРХАЖИЕВИЧ!

Дэлхэй дээрэ хүн түрэхэдөө, Дээдын Эрдэмдэ ходо тэгүүлдэг. Уг гарбалайнгаа нэрэ түрые Туг мэтээр холуур хиидхүүлдэг. Эрдэм Мархажиевич – эмшэн Эрхэ бэрхээр нураһан мэргэжэлтэй. Хүнэй үбшэ зүбөөр ойлгодог шэдитэй, "Хүнгэн гартай хирург" гэжэ солотой. Молон Багшын нютая Ульдэргэ тоонтоотой, Олон олон хүнэй наһа абаранхай.

Табин наһанай дабаанай оройдо Тахижа ябаха эхэ, эсэгэ, аха дүүнэртэй, Хоёр баатар хүбүүдын: Чингис, Дэмбэрэл Хододоо сахидаг уг гарбалайнгаа үндэнэ. Гэртэнэ үүдэ үрхөөрнэ ородог гэрэл...

Нүхэдын, түрэл, гаралнуудын ерэдэг. Ойн баяраар амаршалжа Танаа, Омог дорюун, энхэ амгаланиие

Хүсэгшэ наһанайн хүнэр Баргажаннаа гарбалтай Надежда ДАБАЕВНАГАЙ аханарай, эгэшэнэрэй, түрэл гаралнуудай гэр бүлэнэр.

ХҮНДЭТЭ МАНАЙ ОЮНА БА ЭРДЭМ!

Хуби заяагаа холбожо байһан таанадаа түрэ найраартнай хани халуунаар амаршалаад, иигэжэ үрэнэбди:

Булагай тунгалаг уһан шэнги Байдал танай арюун байг! Байгалай мэлмэрһэн долгин шэнги Бодол танай сэлмэг байг! Буурашагүй буянтай, дууһашагүй хэшэгтэй, Сэдхэл дүүрэн, наһан тэгшэ, Наранай толониие уринаар угтажа, Наһанай жаргалые түгэс эдлэхэтнай болтогой!

Амаршалагшад: ВОЛОДЯ хурайхатан үхибүүдээрээ.

Үнэгэрхэн зүүн жэлэй агшан зүүр

Аркадий БАТОМУНКУЕВАЙ проект

Дэлгэрэнгыгээр сайт дээрэмнай уншагты: burunen.ru

Бимбаева Цыбжидма Дашиевна

Ажалай ба ара талын ветеран, 43 жэл соо түрэл нютаг Суулгадаа колхозшье, совхозшье болоод байхадань, бухгалтерээр хүдэлхэн Цыбжидма Дашиевна Бимбаева 90 наһанайнгаа ойн баяр тэмдэглэнэ.

Мухар-Шэбэрэй аймагтай Балта нютагта Онхад Харгана угай Дашын Бимба Сэрэн-Дашын Жамбалма хоёрой үнэр баян гэр бүлэдэ 1924 ондо Цыбжидма Дашиевна түрэхэн.

1926 он. Цыбжидма басагахан аба эжытээ, 3 аханартаа: Сыбаан, Сэрэн-Дондог, Сэдэн-Еши.

1960, Ширишимбуевтан. Цыбжидма Дашиевна Цыренжаб Батуевич нүхэртээ, үхибүүдээрээ.

1966 он. Суулгын совхозой бухгалтерээр Цыбжидма Дашиевна Бимбаева 43 жэл соо хүдэлхэн намтартай.

1943 он. Мухар-Шэбэрэй дунда хургуулийн 10-дахи классай хурагша.

1942 он. Мухар-Шэбэрэй дунда хургуулийн хурагшад байһан Сэжэн Гармаевна, Цыбжидма Дашиевна. Мүнөө хоюулаа 90 наһанайнгаа дабаа гаталба.

1967 он. Амаралтын үелэ. Дарһан курортто.

1939 он. Суулгын 7 жэлэй хургуулийн хүгжэмшэд (зүүн гарһаа):

1. Дондогой Догнит (скрипкэ);	3. Батомункын Осор (мандолина)	5. Шатохин Володя – хүтэлбэрилэгшэ (гитара);
2. Базарай Бимба (мандолина);	4. Бимбын Цыбжидма (гитара);	6. Молоной Женя (балалайка).

2014 оной июль нарада Суулгын дасанай нааданда. Арадай поэт Гунга Чимитовтэй суг хураһан 90 наһатай нютагай басагад (зүүн гарһаа):

1. Жаргалова Дулма Содномовна;	4. Гунга Гомбоевич Чимитовэй наһанай нүхэр Цыпыл Доржиевна.
2. Бимбаева Цыбжидма Дашиевна;	
3. Будожапова (Нимаева) Сэжэн Бадмаевна;	

БУРХАНАЙ ОРОН АЛХАНА

ХҮНӨӨ ШУЛУУНУУД - ТҮҮХЫН ГЭРШЭ

АЛХАНА гэнэн дэлхэйн байгаалин гайхамшаг үзэгдэл олондо улам мэдэжэ боложол байна. Шадаха аргаараа Алханадаа ошоожо, мүргэжэ, сэбэр агаараарнь амилжа, элшэ хүсэ абадагби. Һүүлэй жэлнүүдтэ жэл бүри ошодог нэм. Гоё найхан байгаалитай Алханые үзэхэ, хараха зон олон болобошье, ойлгууламжын ажал үшөөл муугаар ябуулагдана. Бидэнэй байрлаһан байра аршаандаа дүтэшгэ байжа, Алханада ерэнэн зонүүдые бултыень шахуу адаглаа бэлэйб. Эндэ хүхюу зугаатайшье зон, һүзэгшэ мүргэлшэдшье, хүдхэ галзуу ногтуушуулшье дайралдаа. Архи залгяад, хабсагайта уула өөдөө хашхаралдан ябаһан зоншье байна. Эдэ бүгэдые хорихо, Алхана гээшэ ганса амаралтын газар бэшэ, харин нэн түрүүн буддын шажантанай нангин шүтөөнэй, бурханай газар гээшэ гэжэ ойлгуулха шухала.

Үбэр Байгалай хизаарай дэбисхэр нэмжһэн үргэн талаараа айлшадаа угтадаг. Алхана уулын хормойдо ажаһууһан арад зон агууехэ элшэ хүсэнэй баялигтай гээшэ. Эндэ тэндэ Агын дайдаар хүнөө шулуунууд - тэбхэр хүүрнүүд тобойлдожо, холоһоо харагдадаг. Хэзээ нэгэтэ энэ дайдар нүүдэлшэ арадай элинсэгүүдэй ажаһуудалай, дайн байлдаануудай гэршэнүүд болоно. Алханын тала дайдаар 100 гаран хүнөө шулуунууд дайралдана. Урдын урда сагай шулуун хүүрнүүд мүнөө үеын зоной анхарал балай татадаггүй. Харин харгын захар хүрөөтэй зогсожо байһан түүхэтэ

шулуун хүүрнүүдые абяагүй дээрэнэ адаглан байһан элээ болон турлааг шубууд - хэтын сагай эдэ газарай харуулшад гээшэ.

Эндэ байһан хүнөө шулуунууд эрдэмтэдэй болон түүхэ шэнжэлэгшэдэй анхарал татанал ёһотой. Энэ талада ажаһуууша ажалша малша зон байшье тэдэниие ухашалан шэнжэлдэггүй. Хажуугаарнь гарахадаа, мүргэжэ, дээжээ үргөөд лэ, унтажа байһан обоо добуунуудые һэрюулжэ болохогүй гэжэ этигэнхэй. Харин түүхын баримтаар, эдэ газарнууд түүрэг каганууд, хуннууд, кидан, сяньбинуудай болбосоролой хүгжэлтын гэршэ. Тэдэнэй үри надаһад эндэ мүнөөшье болотороо ажаһууна. Нангин Алхана ууладаа шүтэн байна. Эдэ хүнөө шулуунууд өөһэдын эзэдтэй гэжэ эндэхи арад ойлгодог, тиимэнэ нэгэшье буряад эдэ шулуунуудые абажа, барилгада хэрэглэдэггүй, байраһаншье хүдэлгэдэггүй, хүдэлгөө һаа, ехэ нүгэл гээшэ. Хүнөө шулуунууд хэдэн зуун жэлэй нюусануудые найдамтай хадагаланхай.

МААНИ МЭГЗЭМЭЙ ТЭБХЭР ШУЛУУНУУД

АЛХАНА уулын дабаануудай, харгын ба булагай захар, ой модон соогуур обоологдоһон шулуун дээрэ маани мэгзэм ушардаг. Зарим шулуунууд дээрэ мэгзэм түбэд хэлэн дээрэ бэшээтэй байдаг. Нэгэ мэгзэм хэды дахин дабтагдаатай байдаг. Ехэнхидэ "Ом маани бадме хум!" гээд бэшээтэй.

Алхана нотагай шэнжэлэгшэ Содбо Ешисамбуев энээн тухай иигэжэ тайлбарилһан байдаг.

19-дэхи зуун жэлэй эхиндэ Алханын буряадууд маани хурадаг байгаа. Бараг байдалтай малшад ламанарые, нотагайхидаа уншалгадаа уридаг нэн. Энэ уншалга гурбан үдэр соо үнгэрдэг юм. Гэрэй эзэн Дээдэ Согто уулаһаа шулуун хүшөө асаржа, тэрэнэ мүлэдэг байгаа. Сэхэлһэн шулуун дээрэ лама маани бэшэдэг, уншалгада хабсадагшад "хүндэ" эдэ эдингүй, нэгэ сүүдхын хугасаада абяа гаралсангүй, маани уншажа, хүгэдэн мүргэдэг байгаа. Уншалгын үедэ хоёр-гурбан

бүхэтэйшүүл шэдитэ маани мэгзэм һиилэдэг байгаа. Тиигэжэ уншалгын дүүрэтэр шулуун - маани бүтэдэг нэн. Тэдэниие малшад буусадаа тодхожо, хада уулынгаа, тала дайдынгаа, газар уһанайнгаа эзэдые номгоруулан шүтэжэ, ажаһуудаг байһан юм. Энэнь амгалан байдал асардаг гэжэ тоолодоно. Иимэ шулуун-маанин хажуугаар гарбал, хүн зон мүргэжэ, дээжээ үргэжэ, маани уншадаг заншалтай. Иимэ газарнуудые Маанита, Манти гэжэ нэрлэдэг.

ЮРЭ БУСЫН БАЙДАЛАЙ ЮРЫН БЭШЭ ОЙЛГОСОНУУД

ЗУРХАЙН ЭРДЭМЭЙ ТАБАН ЭХИН ЗҮЙЛНҮҮД ТУХАЙ

(Үргэлжэлэл, эхиниинь урдахи дугаарта)

Бүхы юумэн ба үйлэнүүд табан хуудалтай байдаг. Зурхай гээшэ, үргэнөөр ойлгоходо, оршон байгаали болон хүн юртэмсэдэ одо мүшэдэй нүлөөлһэн тухай эрдэм. Одо мүшэд ба планетэнүүд хүн ба байгаалида үе болоод лэ, һайн ба муу нүлөө үзүүлдэг гээшэ. Энэнь хадаа табан хуудалнуудые үндэһэлэн тайлбарилгадаг. Зурхай 5 эхин зүйлнүүдэй ойлгосонуудтай: гал-улаан, шорой-шара, түмэр-сагаан, уһан-хара, модон-хүхэ. Табан шухала эхин зүйлнүүд: гал, уһан, шорой, хии, модон. Гал - эгээл шухала эхин зүйл гэжэ урдахи дугаарта хэлэгдэе нэн. Харин мүнөө бусад эхин зүйлнүүд тухай нэгэ хэды ойлгосо тухай дурдахамнай.

УһАН

БУДДЫН шажанда уһанай эзэн-Лусад гээшэ. Манай газар руу буддын шажанай дэлгэрүүлэгдэнэй һүүлээр Лусадай обоо гэнэн ёһололой үргэл үнгэргэгдэдэг болонхой. Энэ уншалгын гол үргэг, удха хадаа уһанай эзэндэ мүргэжэ, ган гасуургүй, элбэг үбһэ ногоной ургахые үргэл хэдэг.

Зарим буряадуудай бурхан соо уһан ванна соо һууһан Замабала бурханай хүлэр дүрсэ байдаг. Тэрэ ванна соохи уһыень шэнээр нэлгүүлжэ, малша арад уһанай эзэн бурханһаа элбэг уһа ба һү тарагай дэлбэрхые гуйдаг.

Уһан ба аршаан булагуудта заабол хайхарамжатай хандаса хэрэгтэй. Хэрбээ хайша хэрэг хандажа байгаа һаа, аршаан булагууд, худаг, нуурнууд хатажа, үгы болошодог. Газар уһаа, аршаан булагуудые бузарлажа байһан зон Лусадай эзэниие уурлуулжа, бөөрын гү, али үе мүсын үбшэндэ нэрбэгдэдэг гэжэ буурал үһэтэй үбгэд, хүгэд хэлэдэг нэн.

Голой эрьедэ ажаһуудаг буряадууд мүлһэнэй хайлажа эхилээд, хэмхэрэн хүдэлжэ

эхилхые заабол адаглажа харадаг заншалтай нэн. Энэ шүтэлгын ёһолол - Сум гэдэг. Эдэ үдэрнүүдтэ буряадууд уһанай эзэндэ мүргэжэ, эдэ-энэйнгээ дээжые гол руугаа үргэдэг байгаа. Тиигэжэ тэдэнэр үнгэрһэн үбэлэй муу муухай үбшэ хабшантай хажасажа, шэнэ ажаһуудалтай болоһон удхатай.

Намарай тэн багта монгол литын гуримаар 7 хоногой туршада - Риихэ үнгэрдэг. Эдэ үдэрнүүдтэ уһан эгээ ехэ элшэ хүсэтэй болодог. Арад зоной тэмдэглэһээр, энэ үедэ уһан нангин, сэбэр болоод, эмнэхэ, аргалха шадалтай шэдитэй болодог. Мүн лэ энэ долоон хоногой хугасаада огторгойд Риихэ мүшэн гарадаг, бэшэ үдэрнүүдтэ энэ мүшэн онигожо харагдахаар бэшэ юм.

Буддын шажантанай номнолоор, хүнидөө одо мүшэдые шагаажэ, үлгөөгүүр уһа руу хаража, сэдхэлэй амаруулха, тэнсүүлхэ гэдэг.

АГААР, ХИИ

АГААР гээшэ баһал ажамидалай шухала эхин зүйл ха юм даа. Хүнэй биоритмын хуудал

найман нэгэ жэгдэ дабтаса гэжэ зурхайн ойлгосодо бии. Тиимэнэ найман үдэрэй, найман жэлэй дабтан нэлгээн байдаг юм. "Хии" (агаар, халхин) болон "огторгой" (дайда, зай) гэнэн ойлгосонууд ямар нэгэ үе сагта, али нэгэ хүнэй ябуулгын зүбшэл хэжэ, хүнэй биоритмыень тэмдэглэдэг.

Агаар бузарлаха гэшэ хэлэшгүй ехэ нүгэл юм. Юуб гэхэдэ, энэ ябуулгын хорото нүлөө бүхы амидын ажаһуудалда хохидол үгэнэ бшуу.

ГАЗАР, ШОРОЙ

БУДДЫН шажантанай хургаалаар газар гээшэ байгаалин Агууехэ табан хүсэнэй эгээл шухала зүйлһын гээшэ. Урдын буряадуудай түүхэтэ домог ба хөөрөөгөөр үндэһэлбэл, газар халхалада, модо сабшан отолходо, уһа бузарлахада, байгаалин хүлдэ эзэд уурлажа, гэмтэндэ элдэб үбшэ ба хандаралта хүсэ эльгээжэ, хэһээдэг байгаа ха. Бүхыдөө байгаали ба хүн зоной харилсаан шалтаг ба тэрэһнээ уламжалһан үйлэ гэнэн шугамаар ойлгуулагдадаг байгаа.

Үржэлтэй, һайн газар хадаа буряад зоной ажаһуудалда эгээл шухала зүйл болодог. Ямар газарта мал үсхэбэрилхэдэ һайн бэ гэжэ урдын буряадууд шэнжэлээд, газарай хүрһэ гамнаха, хамгаалхые оролдодог нэн. Энэһнээ боложо, урдын буряадуудай гуталай хоншоор дээшээ шантайгаад оёгдодог, гуталайнгаа үзүүрээр газар эбдэхгүй гэнэн удхатай гэжэ мэдэнэбди.

Багадаа модо баряад, газарта зурахадаа, хүгшэн эжыдээ

хараалгадаг байһанаа тон элихэнээр һананаб. "Газар малтажа, үзүүртэй юумээр газар маажжа, зуража болохогүй", - гэхэдэнь, газар амиды юумэн гэнэн ойлгосо намай жэхылгэдэг нэн. "Юундэ газар дээрэ зуража болохогүйб?" - гэжэ асуухадамни, "Газар үбдэхэ, бархирха", - гээд үсөөн үгэтэй хүгшэн эжымни үшөө ехээр намайе гайхуулдаг нэн.

Газар малтажа, тибһэ болон элдэб эм домто ургамалнуудые малтан абахадаа, һэндэһэн газараа заһаад, булаад орхидог байгаа. Нүүдэл байдалтай буряадууд зөөжэ ошоходо, һэеы гэрэйнгээ шаантаг хэһэн модохоннуудые бултыень һугалжа абаад, газарыень тэгшэлээд орхидог нэн. Тэрэ шаһан модоёо бээдэ шэртэһэ оруулжархиһан шэнгээр жэшээлдэг байгаа. Байгаали-эхэ гэнэн ойлгосо арсалтагүйгөөр ухаан бодолдонь мэдэрэгдэе бшуу. Һэеы гэрэй байһан һуурида үнэһэ, шэбхэ хэжэ үтэгжүүлдэг байһаниинь эли. Олон тоото малаа туухадаа, үргэн дэлсэтэй тала дайдаар шулуу хабсагайһаа унагаангүй, налюун газараар ябуулдаг байгаа. Энэнь хадаа таряалан, сабшалан, адуулалгын газарнуудые гамнаһан удхатай.

Согто-Хангил нотагай зүүн хада дээрэ хүгшэн эжымни нютаг нугаа адаглан, удаан хайшааб даа холые харан һуудаг нэн. Дүтэлэн хажуудань һууха гээд, хадын томошоо шулуу малтажа асарха хэдэлгыемни, Димид хүгшөөмни огтолон хоридог нэн. Хадын болон бусад газарай шулуу малтан гаргажа болохогүй, харин гансал хүн зоной харгы дээрэхи шулуу

абажа, харгы сэбэрлэхэ гээшэ буян гэнэн үгэнүүдынь манай сэдхэл ухаанда гүнзэгыгөөр хадуугданхай. Тиигэжэ хэрэггүй шулуу абажа, хүнэй ябадаг харгыһаа сэбэрлэхэ гээшэ өөрынгөө үетэнэй харгы ариудхана буянта хэрэг ха юм.

МОДОН

БУДДЫН шажантан модондо ехэ шүтэдэг юм. Зандан модон гээшэ түбэд эмнэлгын шухала һүлдэ тэмдэг болоно. Харин хуша модон бурханай модон гээшэ, тэрээнээр бурханай дүрсын үндэһэн торхо дархалдаг. Дасанай байра барихада болон нангин шүтөөнэй зүйлнүүдые энэ модоор бүтээдэг бшуу. Хуша модоор бурхануудые һиилэдэг.

Түбэд эмшэлгэдэ хуһан модоной буурсаг, борбоосгойхонуудые хэрэглэдэг. Шэнэһэн модоной шэлбэһэ, дабирхай болон бусад модонуудай шэмэ шүүһэ, үндэһэнүүдые баһал элдэб аргада түбэд эмшэд хэрэглэдэг. Бөө мүргэлэйхид пихта-жодоо модоной дабирхай хэрэглэдэг. Модоной шэлбэһэн хүнэй бэе сооһоо радиоактивна хорото бодосуудые гаргадаг, шарха түргэн аргалдаг, бэе соохи туһатай хүдэлсэ һайжаруулдаг.

Урдын буряадууд модондо ехэ шүтэжэ, гамнажа байдаг нэн. Ямаршье хэрэггүйгөөр модо отолхо гээшэ ехэ нүгэл. Харин гансаараа зогсоһон модо отолходоо, энэ хэһэн нүгэл оло дахин үсхэбэрилэгдэдэг гэжэ үбгэн аба, эжынэрнай үни саһаа манай үеын хүн зондо дамжуулан ха юм даа.

Цырегма САМПИЛОВА
Энэ хуудаһа бэлдэбэ.

Пунцэг БАЛДАНДОРЖИЙН

ХЭЖЭНГЫН ДАСАНАЙ ТҮҮХЭ

“ГАНДАН” ДАСАНАЙ ЗУРХАЙ

Августын 11, гарагай 2, монгол литын 16, хүхэ бар, түмэртэ хуудалтай, 2 хара мэнгэтэй. Энэ үдэр “зөөлэн” хэрэгүүдье эрхилхэдэ, хэлсээ баталжа, нүхэд болоходо, эд бараа наймаалхада, аралжаа андалдаа эрхилхэдэ, газарта нүхэ малтахада, холын харгыда гарахада хайн. Үнэ абахада, хэрэлдэхэ, тэмсэхэдэ, засаг түрэ буляалдахада, сүүдэй зарга таталсахада муу.

Энэ үдэр “Гандан” дасанда үглөөнэй 9 сагта “нама, Жамсаран” сахюусанууд, үдэрэй 14 сагта “Табан харюулга” уншагдаха.

Августын 12, гарагай 3, монгол литын 17, хүхэгшэн туулай, огторгойдо хуудалтай, 1 сагаан мэнгэтэй. Аралжаа наймаанда, хотонууды барихада, холын харгыда гарахада хайн. Үнэ абалтагүй.

Энэ үдэр “Гандан” дасанда үглөөнэй 9 сагта “нама, Жамсаран” сахюусанууд, үдэрэй 14 сагта “Табан харюулга” уншагдаха.

Августын 13, гарагай 4, монгол литын 18, улаагшан луу, үһанда хуудалтай, 9 улаан мэнгэтэй. Энэ үдэр буянта хэрэг үйлдэхэдэ, эд бараа үйлдбэрлэхэдэ, одо мүшэдые шэнжэлгэдэ, хүршэтээ нүхэд болоходо, худалдаа наймаа эрхилхэдэ, үмсэдөө туһатай хэрэгүүдье эрхилхэдэ, харгыда гарахада хайн. Хүшэр хэрэгүүдье бүтээхэдэ, үнэ абахада сээртэй.

Энэ үдэр “Гандан” дасанда үглөөнэй 9 сагта “нама, Жамсаран” сахюусанууд, үдэрэй 14 сагта “Санжадай Чиблу” уншагдаха.

Августын 14, гарагай 5, монгол литын 19, улаагшан могой, уулада хуудалтай, 8 сагаан мэнгэтэй. “Зөөлөн” хэрэгүүдье эрхилхэдэ, эрдэм үзэг шудалхада, ном уншахада, эм бүтээхэдэ, уужа эхилхэдэ, холын харгыда гарахада хайн. Үнэ абахада, хайн нүхэртэй ушарха.

Энэ үдэр “Гандан” дасанда үглөөнэй 9 сагта “нама, Жамсаран” сахюусанууд, үдэрэй 14 сагта “Табан харюулга” уншагдаха.

Августын 15, гарагай 6, монгол литын 20, шара морин, модондо хуудалтай, 7 улаан мэнгэтэй. Дэлгэрэнгы хэрэг бүтээхэдэ, эрдэм шудалхада, хүзэгтэнэй лүн табихада, эм бүтээхэдэ, холын харгыда гарахада хайн. Үнэ абалтагүй.

Энэ үдэр “Гандан” дасанда үглөөнэй 9 сагта “нама, Жамсаран” сахюусанууд, үдэрэй 14 сагта “Табан харюулга” уншагдаха.

Августын 16, гарагай 7, монгол литын 21, шарагшан хониной, хийдэ хуудалтай, 6 сагаан мэнгэтэй. Энэ үдэр холын харгыда гарахада, эд бараа ба мал худалдахада, худаг малтахада, тарьяа тарихада, гэрэй ажал хэхэдэ хайн. Бусад хэрэг үйлдэхгүй, үнэ абалтагүй.

Энэ үдэр “Гандан” дасанда үглөөнэй 9 сагта “нама, Жамсаран” сахюусанууд, үдэрэй 14 сагта “Алтан Гэрэл” уншагдаха.

Августын 17, гарагай 1, монгол литын 22, сагаан бишэн, галда хуудалтай, 5 шара мэнгэтэй. Энэ үдэр холын харгыда гарахада, үзэг, бэшгэтэ хургахада, одо мүшэдые тоолон шэнжэлхэдэ, мэргэжэлдэ нурахада, “хүшэр” хэрэгүүдье эрхилхэдэ хайн. Үнэ абалал, эдэе хоол, ундан элбэг олодо.

Энэ үдэр “Гандан” дасанда үглөөнэй 9 сагта “нама, Жамсаран” сахюусанууд, үдэрэй 14 сагта “Шэрнин Дундог” уншагдаха.

Энэ зурхай “ГАНДАН” дасанай гэбгы ЗОРИГТО лама бэлдэбэ. 6-дахи таһаг хандажа болон.

(8-983-533 56 05, 8-924-556 51 37).

(Үргэлжэлэл. Эхинийн үрдахи дугаарта).

Шоохоной лама урда тээнэ дасанай соржо байһан, һүүлдэ хэдэн жэлдэ бүтээлдэ хууһан, энэ ламада зорюулһан иимэ дуун байгаа гэбэл:

Бороотые татагша Бугатын үндэр Үрэнхы, Бултанай багшын байгуулсан бурханай сүмэ мүнхэрэг.

Сасатые татагша сайдам сагаан Үрэнхы, Самай багшын байгуулсан сахюусанай сүмэ мүнхэрэг.

Үнээтые татагша үндэр сагаан Үрэнхы, Үндэр багшын байгуулсан Үржэнэй сүмэ мүнхэрэг.

Суунагтан гарагсан үүлэнэйнгөө сугааханаарни харая, Сугааханаарни харахадам Сухаваадин орон туяарна.

Сухаваадингаа орондо сугтаа хамта түрээ.

Сайран гарагсан үүлэнэйнгөө саахануурни харая, Саахануурни харахадам Шамбалын орон туяарна.

Шамбалынгаа орондо шамтай хамта түрээ.

Үнээрэн гарагсан үүлэнэйнгөө үехэнөөрнь харая, Үехэнөөрнь харахадам Үржэн Хандын орон туяарна

Үржэн Хандынгаа орондо өөдөө хамта түрээ.

Саашанхи цанид-ламанарые тоолобол, (1930 гаран он болотор) иимэ: габжанар Абидын Цэдэн, Санжаалай Шагдар, дооромбо Эрдэни Хайбзан Галшиин (Мархаанзайн), габжа Цэрэнэй Сандагдоржо (Хүрээ багша), дооромбо Сулытимжамса Цэмпилэй (Шоглон дооромбо), габжанар Дармын Цэрэн, Бүүбээхэнэй Шойнпол, Ванчинэй Шойдог, Ринчинэй Шойнпол.

Хэжэнгын дасанда хэдэн үе соо эрдэмтэй суутай ламанар байһан гэшэ. Урда хэдэн удаа хэлэгдэн Лубсан Тойндол Суваанай - «Галаабнай ламхай» ехэ шэдитэй байгаа, Махагалын хубилгаан гэгдэдэг. Хүдөө айлда олон хүзэгтэниие суглуулаад, бүлэг бүлэгөөрнь таһалаад, тэдэнэйнгээ хүнэһые шэдиин хүсөөр гаргажа, Сухаваадин орон эльгээжэ харуулаад, һөөргэнэ дууджа асаргаад, бөөнүүдтэнэ оруулдаг байгаа, хүнэһэнэйнгөө хүсөөр гаргагдахада, зарим хүнүүд мэдээгээ алдадаг хэн ха, тиихэдэнэ хүйтэн уһа гүсэ соо хэһэн лама сээжэ руунь уһа турьяахадан мэдээ орохо. Энэ хадаа хүнүүдые бүри хүзэгтэй, үлөөшэ наһандаа ехэ буян үйлдэхэ ёһотой болгохо байгаа. Иимэ потид табилгые оло дахин хээгүй, ехэ харюусалгатай юумэ гээшэ ааб даа.

Мүн хэдэн удаа хэлэгдэ хэн. Лүдэб Шойнжоной - «Үндэр ламхай» дээдын изагууртан байгаа,

ерээдүй сагта болохо юумые мэдэжэ байдаг байгаа.

Дасанай Худанда байхада, шанзаба зэргэтэй Дандарай Лубсан Дондоб (һүндэб гээд нэрэтэй) Сүүгэл ошожо, дасан барюулаад, хори гаран жэлдэ шэрээтэнэ байһан, һама сахюусанай хубилгаан, хэдэн удаа рити хубилгаа харуулаад абаһан юм гээд хэлсэдэг хэн. Хаанай зүгһөө алтан медаль хайрада, алтан часыда хүртэһэн. Эдэ гурбан ламхайнар: Тойндол, Лүдэб, һүндэб өөһэдынгөө оролдосоор бурханай ном гүнзэгыгөөр шудалһан байгаа юм аабза.

Урда хэлэгдэһэн (чойродо ондоо тээ хураһан) эрдэмтэй ламанар тухай нэгэ бага дэлгэрэнгы болгобол, иимэ:

Габуугай лама цанид-ламын гуримаар ажаһуудаг, олоной (лама, хара хүнүүдэй) багша, «габжа багша» гэхэһээ ондоо нэрэгүй. Шабинарайнь дунда бандида хамба Мархайн Шойдог, Анагай дасанай шэрээтэ - баруун багша гэхэ мэтэ байһан ха.

Цэдэнэй Сандан - Агадии лама, Худанай ламхай гээд алдаршаһан, Буряад орон соогоо эрдэмээрээ сууда гараһан, хэдэн зохёол бэшэһэн, 1896 ондо хоёрдугаар Николай ханай коронацин һайндэртэ Буряадай делегациин бүридэлдэ орожо, Даржаа шабитага ошожо ерэхэн юм. Дээдын изагууртай лама, залуу наһандаа Хамбын Хүрээндэ чойродо нуража байхадаа, «Донид доголһон», ондоогоор хэлэхэдэ, «Хогоосон шанар» олоһон юм гэдэг. Дасанда бусаад байхадаа, 2-3 һараар тарниин бүтээлдэ ходоодо ородог, энэнь 20 гаран жэл соо үргэлжэлөө, тиигээд 1898 онһоо (дасанһаа холо) тарниингаа бүтээлдэ (бисалгалда) 1919 он хүрэтэр байжа гараһан, Ямандагын егоозери.

Бадмын Даржаа (Агван Доржо) Сандан ламхайн дотор шаби, зондо «Бага лама» гээд алдаршаһан, дасандаа гэбшэ гараад, Монголой дасанда тарниин хургуули үзэжэ (жэл үлүүтэй), лунгүүдтэнэ хүртэжэ ерэхэн гэхэ, зарим нэгэ лүн багшадаа үгэдэг ехэ лама байгаа, Хөваджра (Джс Доржо) бурханай тарниин бүтээлшэ.

Дээрэ тоологдоһон 6 ламанар Хэжэнгэдэ (дунда, доодо, Жэбхэхэн) түрэхэн юм.

Эрдэни Хайбзан Галшиин (1856-1915) Хайбзан гү, али Мархаанзайн дооромбо гээд алдаршаһан, Түбэдэй һасада олон жэлдэ хураһан, байһан, тэндэхи олон дасан, хийдүүдэй умзадуудые илажа умзадлаад, түбэдэй хуулиин ёһоор баягта хүртэхэ болоһон аад (хүндэ

юумэдэ сохюулжа, даруулжа хосорхо), Челсаана буурал баа-байнгаа шэди хүсөөр абарагдажа, 1897 ондо дасанаа бусажа ерээд, стад лама болоһон, цанид ламын гуримаар ажаһуугаа, 1900-гаад онуудай эхээр «Бэлигуун толи» гэжэ ехэ ном түбэд хэлэн дээрэ бэшэһэн юм. Энэ зохёолынь тэрэнэй бэрхэ шаби Ванчинэй Шойдог габжа багшынгаа мордохоһоо урдахана оршуулжа, хуушан монгол бэшэгтэ оруулан дүүргэһэн байдаг. Дооромбын түрэхэн нютагта, Ород тосхоной хажууда тэрээндэ зорюулжа, 1995 ондо Субарга үндэрлэгдөө хэн.

Ехэ Хүрээн хотодо (мүнөө Улаан-Баатар) хураһан, тэндээ хайн номшо «Буряад Дагба» гээд суурхаһан Цэрэнэй Сандагдоржо (1855-1912) дасандаа бусажа ерээд, олоной (лама, харын) багша болоһон байгаа. Энэ ехэ багшын өөрэйнь нэрэ хэлэдэггүй, зоной дунда гансал «Хүрээ багша» гээд лэ алдаршаһан юм гэдэг. «Хүрээ багша» Ород нютагта түрэхэн.

Цэрэнпилэй Гэнин (1859-1933) габжа «Тыхэйн багша» гэжэ алдаршаһан, олон жэлдэ дасанайнгаа соржо лама байһан, 7 жэл үлүүтэй (1908-1915) шэрээтын үүргэ дүүргэжэ ябаһан юм.

«Оврын би гэжэ байдаггүй» гэжэ зохёол бэшэһэн. Энэ зохёол соо хүнэй нирваанда (тооголохо) орохо харгыда һаад хэдэг хүүлиһын ехэ хаалта тухай хэлэгдэн байгаа, Хөөрхэ нютагта түрэхэн лама.

Жамбын Донгид-гэбгы, зондо ном табидаг багша байһан, дүбшэншэг лама байгаа. Үлзгыгэ нютагта (Дунда Худан) түрэхэн.

Буртын (Бадаһаа зүүгээр, Хөлгын голдо) Эрдэниин Лубсан-Доржо лама Худанай ламхайн (Сандан Цэдэнэй) шаби, тарни ехэ тоолоһон, жоод уншадаг, дүбшэншэг хүн байгаа гэдэг.

1800-гаад онуудһаа эхилээд (европын хургуулитай эмшэдэй үгы байхада), олон үе эмшэ ламанар түбэд аргаар, эмээр хүн зониие аргалжа, үбшэ зоболонһоонь һалгаажэ, ами наһыень абаржа байһан юм. Манай дасанда бэрхэ эмшэ ламанар олон байһан, тезд тэдэнэрэй хүүлэй үеын эмшэдые (урда үеынхид мэдэгдэнгүй) тоолое: Цэрэнэй Балдан Еши (һабханий лама), Заяатын Намдаг, Зоригтын Ниндаг, Шарлай манрамба, Холхойн (Нимбуугай) Дамба, Гомбын Гэлэг гээд бэрхэ эмшэ ламанарые нэрлэмээр.

П.БАЛДАНДОРЖИЙН “Хэжэнгын дасанай хуряангы түүхэ” гэжэ номһоо абтаба.

<p>Буряад Үнэн</p> <p>Учредители: Глава Республики Бурятия, Народный Хурал Республики Бурятия, Правительство Республики Бурятия</p> <p>Замдиректора - А.В.МАХАЧКЕЕВ Замредактора Д.Б.ГУРОДАРМАЕВА</p> <p>РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: И.М. Егоров, П.Л. Носков, И.В. Смоляк, Т.М. Нагуслаева (Правительство РБ), В.А. Павлов, Б.Ц. Семенов, Ц.Б. Батыев, Ц.-Д.Э. Доржиев (Народный Хурал РБ), директор-главный редактор В.В.ХАРТАЕВ, Б.Ш. Дашиев, Т.В. Самбялова, С.Б. Байминова.</p>	<p>ТЕЛЕФОНЫ:</p> <p>21-54-54 - приемная 21-35-95 - замдиректора - редактор газеты "Бурятия" 21-68-08 - редактор 21-64-36 - замредактора, ответственный секретарь 21-67-81 - выпускающий отдел 21-64-36 - корреспонденты, редакция журнала "Одон" 21-06-25 - редакция журнала «Байгал» 21-55-97 - редакция газеты "Спорт Тамир" 21-62-62 - реклама 21-50-52 - отдел распространения</p> <p>Редакция принимает печатные рукописи. Рукописи и фото не рецензируются и не возвращаются. Автор несет ответственность за представленные материалы. За содержание объявлений редакция ответственности не несет. Все справки у рекламодателя.</p>	<p>АДРЕС РЕДАКЦИИ И ИЗДАТЕЛЯ: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. ГАЗУ РБ «Издательский дом «Буряад үнэн»».</p>	<p>Подписной индекс 50901 Газета зарегистрирована Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Бурятия Свидетельство ПИ № ТУ03-00304 от 29 июля 2013 г. www.burjaten.ru e-mail: unen@mail.ru</p> <p>Газета набрана и сверстана в компьютерном центре Издательского дома «Буряад үнэн». Отпечатано с готовых диапозитивов в ОАО «Республиканская типография».</p> <p>Адрес типографии: 670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 13. Подписана в печать 12.08.2014 в 17.00 - по графику; 12.08.2014 г. в 17.00 - фактически. Объем 6 п.л. Заказ № 1917. Тираж - 3500 экз.</p> <p>Цена свободная.</p> <p>* Материалы на платной основе. ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ - каб. 1, 13 (1 этаж), Тел.: 21-62-62, 21-60-91 тел./факс: 21-54-54</p>
---	--	--	--

ҮБЭЛДӨӨ ЭДИХЭ

ЭЛБЭГ ЭДЕЭ ХООЛТОЙ БАЙХАМНАЙ БОЛТОГОЙ!

Гэрэй эзэн
эхэнэрнүүдэй
анхаралда

ГУРБА ДАХИН БУСАЛҮАН УҢААР ХЭГДЭН АМТАТАЙ АССОРТИ

Хэрэглэгдэх зүйлнүүд: 3 литр баанхада помидорнууд, үгэрсэнүүд, амтатай перец, 2 хүсэнэг (2 хуби чеснок), багахан бүлэг петрушка болон укроп, 1 томо халбага 70 процентын уксус.

Харин маринадта орохо зүйлнүүд: 1,5 литр уһан, 2 томо халбага саахар, 2 томо халбага дабһан.

Помидорнууды, үгэрсэнүүды, тиихэдэ утанууд хубинуудаар хэршэгдэһэн перец баанха соо хээд, халуун бусалһан уһа нэмэхэ, тиигээд уһыень адхаад, дахин уһаа бусалгаад, тэдэ овоцоо хушаха хэрэгтэй. Бусалһан уһаа абаад, дахинаа бусалгаха, тиигээд дабһа, саахар, петрушка, укропоо, хэршэгдэһэн чесноого хээд, баһал бусалгаха туйлда хүргэхэ хэрэгтэй.

Ногоон ургамалнуудаа, чесноого баанхадаа хэһэнэй удаа баанха бүхэн соогоо уксус нэмээд, маринадаа хээ болонот. Баанхаяа һайнаар хабхаглаад, уруунь харуулаад, хүрэтэрын дулаанаар хушаад, хүлээхэ ёһотой болонот.

**Оксана РОДИОНОВА,
Пензэ хото.**

"ПОМИДОРКА" ГЭНН КЕТЧУП

Хэрэглэгдэх зүйлнүүд: 2 килограмм улаан помидорнууд, 2 антоновско яблока, 2 һонгино, 5 томо халбага 9 процентын уксус, хахад сайн халбага хара жэжэ перец, 1,5 томо халбага саахар, 3 томо халбага дабһан, хахад сайн халбага жэжэлэгдэһэн корица, хахад сайн халбага душиста перец (горошек).

Эдэ бүгэдээ мясорубкаар хэршээд, 20-30 минута соо бусалгаха (тушить) хэрэгтэй. Бэлэн болоһон кетчупээ баанханууд соо хээд, һайса хабхаглаад, нэгэ сүүдхэ соо одеялаар хушаад орхихо хэрэгтэй. Тиигээд хүйтэн газарта хадагалха ёһотой болонот.

**Анна ВИНОГРАДОВА,
Тверь хото.**

ПИЦЦЭДЭ ХЭРЭГТЭЙ ПОМИДОРНУУД

Хэрэглэгдэх зүйлнүүд: 4 килограмм помидорнууд, 4 һонгино, 2 хуби чеснок, 1 томо халбага хуурай базилик, 2 лаврово набшаһан, 4 томо халбага оливкова тоһон, 1 томо халбага саахар, 1-2 сайн халбага хара перец.

Помидорнуудаа хальһан-һаань сэбэрлээд, 4 хуби болгоод, доосохи үрэнүүдын үгы болгонот. Зөөлэн помидорнууды дабһантай худхаад, амһарта соо

хээд, тэдэнээ хүндэ юумээр даранат, тиигэжэ 1,5 литр шүүһэниинь гарана. һонгино, чесноого сэбэрлээд, багаханууд кубигуудаар хэршэнэт.

Базилик, лаврово набшаһаа жэжэ болгон түйсэ соо даранат. Бултыень оливкова тоһон соо шаран болгонот (тушить). Тэдэнээ помидорнуудтая, томатна пастатай, перцтэй худхаха ёһотой болонот. Тиигээд хахад литр баанханууд соо хээд, амһарһаань доошоо 2 сантиметр зайда 90 градус халуунда 20 минута соо пастеризовалха зэргэтэй.

**Элла БОРИСОВА,
Казань хото.**

ПРАЖСКА САЛАТ

Хэрэглэгдэх зүйлнүүд: 3 килограмм амтатай улаан перец, 1 томо сельдерейн эшэ (үзүүр), 15 жэжэһэн һонгинонууд, 5 горошек хара, перец, 1 сайн халбага горчицын үрэнүүд, 1 сайн халбага лимонно кислота.

Маринадта орохо зүйлнүүд: 1 литр уһан, 1 томо халбага 9 процентын уксус, 1 томо халбага саахар, хахад томо халбага дабһан.

Һайн перцэй доосохиень гаргаад, һайса угаагаад, һүүлдэнь утануудаар хэршэхэ хэрэгтэй. Сельдерейгээ угаагаад, таһа сэбэрлээд, 10 миллиметр утануудаар хэршэхэ хэрэгтэй.

Бусалтарнь уһаа (заливка) бусалгаад, дээрэн сельдерейеэ хээд, зөөлэн болотор шананабди. Тиигээд сельдерейеэ перцтээ, һонгинотоёо, бусад зүйлнүүдтээ баанханууд соо хээ хэрэгтэй. һүүлдэнь халуун маринадаа хээд,

1 литр баанхы 90 минута соо, харин 2 гү, али 3 литр баанхы 50 минута соо стерилизовалха хэрэгтэй.

**Раиса ФИЛИППОВА,
Тамбов хото.**

АРАДАЙ МЕДИЦИНЫН АРГАНУУД АША ТУҢАТАЙ

«АЛТАН ҺАХАЛ» - «ЗОЛОТОЙ УС» ЗҮБӨӨР ХЭРЭГЛЭХЭ ЁҺОТОН

"БҮДҮҮН ГЭДЭНН СООХИ ПОЛИПУУДЫЕ ҮГЫ БОЛГОДОГ"

"1980 ондо бүдүүн гэдэһэн соомни олон ургалтанууд (полипы) бии болоһон байжа, тэдэнүүдэ үгы болгохо операц хүүлэһэн байна. Ессентукида энээн тухайгаа мэдэхэ болоо һэмби. 1993-1997 онуудта дахинаа тэдэмни бии болон уржажа, һанаемни зообоого бэлэй. Харин 1999 ондо шалгуулхаа ошоһыемни, тэдэмни үгы болоһон байгаа бшуу. Юуб гэхэдэ, 1987 онһоо би "амиды үһэ" ("живой волос") нэгшые таһалангүй уржа байдаг байгаа. Тиигээд энэ ургамалаа ("алтан һахал") ходоһон һайн ургуулаад, эльгээ, бага кислотностьтой хотоёо, поджелудочна булшархайгаа (железа) аргалжа шаддаб.

Хайшан гэжэ настой хэдэгиб? Урһан хубинуудынь (нечётно тоотой - 15, 17 "үбдэгүүдтэйгээр") отолжо абаад, дээрэһэнь хахад литр хара архи гү, али үгышые һаа, самогон хээд, 12 үдэр соо харанхы газарта орхидогби. Тииһэнэйнгээ һүүлдэ үглөөгүүр эдэелхынгээ 30-40 минута урда тээ үдэр бүри десертнэ халбагаар нэгэ дахин уудагби.

Мүнөө 77-той болооб, энэл настойкын ашаар удаан ажаһуунаб даа. Курганска областиин нэгэ хүгшэн энэ бүридхэл (состав) үгэһэн юм. "Манай бүхы дэрэвэнэй зон энэение уудаг, ши баһа ууха ёһотойш" гэжэ хэлээ һэн. Тиигэжэ 14 жэл соо энэ настой уунаб.

Полипуудыемни шалһан докторой: «Танай бүдүүн гэдэһэн соотнай юумэн үгы гэхэдэнь», - этигээгүй һэмби. Зүгөөр врачни намайе этигүүлээ һэн. Тиигэжэ "амиды үһэн" гүүлэдэ "алтан һахал" өөртэм ехэ туһалаа гэжэ сэгнэнэб. Бээ гамнан, мүнөөшые хүрэтэрөө тэрэ настойкоо уудагби. Хамаг үбшэ бултыень аргалдаг гэжэ һанагшаб.

**Плохих Александра Емельяновна,
630025, Новосибирск хото, Тенистая
үйлсэ, 25-12.**

"ҮБШЭН БОЛОҢОН ҮБДЭГҮҮДТЭ ТУҢАТАЙ БАЙНА"

ҮБШЭН үбдэгүүдэ үрэхэ ехэ һайн бүридхэл (растирка) хээ аргатай гэжэ дуулганаб. "Золотой ус" гэнэн комнатно сэсэгэй 35-40 хубихануудтай ургамал абаад, 0,5 литр бишофит дээрэ нэмээд, настой болгохо байнат. Тиигээд энэ эмээ хоёр долоон хоног соо харанхы газарта орхихо болонот. Бэлэн болоһон уһан эмээ (растирка) һүнидөө үбдэгүүдтэ түрхихэ, тиихэдэ компресс болгон табиха ёһотойт.

Хотодошые, хүдөөдэшые ажаһуудаг үбшэнтэндэ энэ арганууд аша туһатай гэжэ мэдээсэнэбди, тиимһээ "Алтан һахал" - "Золотой ус" бишофиттай холёод, һайса худхаад, настой болгоод, хэрэглэхэдэ болохо байна.

**"Пенсионер" газетэ,
Екатеринбург хото.**

"1987 ОНҢОО "АЛТАН ҺАХАЛ" ХЭРЭГЛЭНЭБ"

ӨӨРЫНГӨӨ хүгшэн эжыһээ энэ рецетт мэдэхэ болоо һэмби. Арад зон энэ "алтан һахалые" "амиды үһэн" гэжэ нэрлэдэг байна, юуб гэхэдэ, нэгэ бага тэдэниие татахадаши, досоонь олон ногоон үһэнүүд бии болодог юм. Нэггэ эгэшэмни хүөө үбдөөд, досоонь хатуу юумэ бии болошоо һэн. Тиигээд врачнууд хэлэхэдэ, түргөөр операцда орогты гэнэн байна. Тиихэдэнь хүгшэн эжынгээ хэлэһэн "алтан һахал" һанажа, иимэ компрессей настой, үшөө амьарайнь настой хээ һэмби. 13-15 хубинуудтай ("үбдэгхэнүүдтэй"), хара хүхэ үнгэтэй, 2 сантиметр утатай эдэ ургамалнуудаа абаад, бүтлхэнүүд соо хэбэб. һүүлдэнь дээрэһэнь 0,5 литр 70 процентын спирт юулэбэб. Тиигэ-

эд арба хоног соо харанхы газарта байлгаад, эгэшэдэ 1 томо халбагаар (дан томо доозо хаш - номой автор Владимир Огарков) эдэелхынь урда тээ уулгажа эхилээ һэм. Энэл настойкоороо бүдөөр норгожо (примочки), һүүлдэнь компресс хүхэн дээрэн хэхэдэмни, үнөөхи булшархайнь - хатуу юумэниинь хайлажа, үгы болоһон байба.

Энэл аргаар баһал хотынгоо шархые эдэгээгээ һэмби. Үдэш бүхэндэ (һүни гү) хара хүхэ үнгэтэй, нэгэ хуби "алтан һахал" аман соогоо жажалдаг, үлөөдэһыень (жмых) хаядаг һэмби. Үглөөгүүрын баһал үнөөхи "һахалаа" баһа жажалаад, тэрээнэйнгээ мууень хаяад, үглөөнэйнгөө хоол эдидэг һэмби. Тиигэжэ хотоёо аргалаа бэлэйб.

Минии ханилдаг эхэнэрэй хүбүүнэй гар дээрэ томо хабдар гарашаадань, баһал "алтан һахалайнгаа" набшаһаар компресс хэжэ, дээрэһэнь целлофанаар хаагаад, дээрэһэнь бинтээр уядаг байгаабди. Тиигэжэ 12 часай үнгэрхэдэ, дахинаа уялаань һэлгэдэг һэмди. 10 хоногой үнгэрхэдэ, үнөөхи хабдарынь үгы болошоо бэлэй.

Хүршэ эхэнэрни пародонтозтой байгаа. Тиигээд энэ шэдит ургамалай набшаһа шүдэнэйнгөө мүйлэдэ табишыень дурадхаа бэлэйб. Дээрэһэнь целлофан, хүбэн (вата) һайнаар шэхэд, тэрэ хүршэмнай унтадаг болобо. Тиигэжэ мүйлэһөөнь шуһан гарахаа болижо, шүдэнүүдын уһаа болёо һэн.

Тиимэ компрессээр өөрынгөө хүл дээрэхи шишкэнүүдэ һалгаагааби. Эдэ зүбшэл заабаринуудаа танил зондоо хэлэһэн байна. Тиихэдэ геморройтой, галда шатаһан эхэнэрнүүдэй үбшэнтэй

зондо "алтан һахал" туһалдаг юм. Гарнуудайнгаа бохишоһон хургануудай подагра үбшэнгөө минии 87-той эжы баһал аргалһан юм. Иимэ ургамал, үнэхөөрөшые, зүбөөр лэ "Алтан" гэжэ нэрэтэй бшуу. Бүхы гэр бүлэнүүд иимэ шэдитэ ургамал ургуулха ёһотой гэжэ һананаб.

**Дубровская Ольга Анатольевна,
143989, Москвагай область,
Железнодорожный хото,
Жилгородок үйлсэ, 49-б.**

**Бэлигма ОРБДОЕВА
В.Н. Огаревой "Все о Золотом усе"
гэнэн номоор оршуулан бэлдэбэ.**